

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра нової та новітньої історії

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи бакалавра
на тему: «Політики пам'яті в Північній Ірландії у 1998-2024 рр.»

Студента IV курсу групи ІС-42
Денної форми навчання
Спеціальності: 032 Історія та археологія
Васькевича Михайла Ігоровича
Керівник: канд. іст. наук
Крютченко Марія Леонідівна
Рецензент: _____

Харків – 2025

ЗМІСТ

Список скорочень.....	3
Вступ.....	4
Розділ I. Концептуальні підходи до політик пам'яті у Північній Ірландії.....	17
1.1. Сутність політик пам'яті: поняття та підходи до визначення.....	17
1.2. Історичні передумови формування політик пам'яті у Північній Ірландії.....	24
1.3. Роль політичних та громадських акторів у формуванні наративів пам'яті...	28
Розділ II. Реалізація політик пам'яті у Північній Ірландії після 1998 року... 	37
2.1 Аналіз основних документів та джерел, пов'язаних із Белфастською угодою.....	37
2.2. Правові та політичні засади впровадження політик пам'яті після підписання Белфастської угоди.....	42
2.3. Меморіали, річниці та інші практики увічнення пам'яті.....	49
Розділ III. Проблеми, вплив та перспективи політик пам'яті у Північній Ірландії.....	57
3.1. Вплив політик пам'яті на суспільну стабільність і примирення.....	57
3.2. Підсумкова оцінка політик пам'яті у Північній Ірландії: ключові висновки та узагальнення.....	64
Висновки.....	73
Список джерел та літератури.....	76
Додатки.....	85

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. IRA – Ірландська республіканська армія
2. ООН – Організація Об'єднаних Націй
3. ЄС – Європейський Союз
4. DUP – Демократична юніоністська партія
5. Sinn Féin – Ірландська республіканська партія

ВСТУП

Актуальність дослідження визначається складністю і багатогранністю проблеми політик пам'яті в Північній Ірландії, що залишається ключовим аспектом суспільного життя регіону навіть після підписання Белфастської угоди 1998 року. Зокрема, упродовж усього періоду від завершення гострої фази конфлікту (The Troubles) і до сьогодні пам'ять про минулі події продовжує формувати колективні уявлення та ідентичність різних груп. Вивчення політик пам'яті у цьому контексті дозволяє простежити, як різні суспільні групи конструюють та інтерпретують минуле для формування власної ідентичності, врегулювання конфліктів і побудови майбутнього. З моменту завершення «трійного конфлікту» у Північній Ірландії, питання увічнення пам'яті стало не лише інструментом примирення, але й джерелом політичної напруги. Ця напруга нерідко виникає через різницю в оцінках подій, ролей різних акторів та способах символічного вшанування жертв з обох (чи багатьох) сторін. Такий сценарій відображає загальну тенденцію у світовій практиці, коли політики пам'яті використовуються як дієвий інструмент для легітимації сучасних суспільно-політичних реалій.

Особливість конфлікту в Північній Ірландії полягає у його глибоких історичних, етнічних і релігійних коренях, які переплелися з політичними прагненнями, боротьбою за права та культурною ідентичністю. Пам'ять про конфлікт стала ключовим чинником формування національної ідентичності, а після Белфастської угоди 1998 року – ще й важливим інструментом примирення та стабілізації регіону.

Політики пам'яті охоплюють офіційні та неформальні ініціативи: меморіали, річниці, звіти про жертв конфлікту, а також такі символічні форми, як murals – настінні розписи, які маркують території належності до певної громади. Значну роль відіграють публічні заходи, присвячені трагічним подіям, наприклад,

«Кривава неділя» чи вибухи в Омі. Однак часто політика пам'яті стає полем суперечок, коли кожна сторона просуває власну версію подій, ігноруючи альтернативні погляди.

Досвід Північної Ірландії є важливим прикладом для інших постконфліктних суспільств. Попри досягнутий мир, культурно-символічне протистояння зберігається, трансформуючись у нові форми. Політика пам'яті може сприяти примиренню через спільне вшанування жертв, реформи освіти та створення центрів діалогу. Водночас, вибіркове трактування минулого лише посилює конфлікти.

Аналіз політик пам'яті дозволяє глибше зрозуміти механізми подолання суспільних розколів та ролі держави, громадянського суспільства й міжнародних акторів у процесах миробудування.

Стан наукової розробки проблеми політик пам'яті у Північній Ірландії відображає широкий спектр підходів та концепцій, які сформувалися в історіографії та політології впродовж останніх десятиліть. Велика кількість наукових праць зосереджена на тому, як історичні наративи, меморіальні практики та символічні ритуали стають інструментами конструювання (або деконструювання) національної ідентичності, а також чинниками постконфліктного врегулювання.

Перші спроби системного аналізу соціально-політичної ролі пам'яті у контексті Північної Ірландії часто спиралися на класичні концепції Моріса Гальбвакса (Halbwachs) та Яна Ассмана (Assmann). Зокрема, Г. Доусон (G. Dawson) наголошує, що Гальбваксова ідея «колективної пам'яті» є теоретичною відправною точкою для розуміння того, як соціальні групи формують власні уявлення про минуле [27]. Дж. Ассман (J. Assmann), як згадує М. МакДермотт (Marie-Therese MacDermott), доповнює це поняттям «культурної пам'яті», вказуючи на те, що колективні уявлення закріплюються у символах, ритуалах та інститутах, набуваючи тривалішого й більш упорядкованого характеру [10, 21].

У британській ірландистиці кінця 1990-х – початку 2000-х років з'явилося чимало студій, присвячених аналізу ролі Белфастської угоди (1998) у формуванні суспільної пам'яті. Насамперед слід згадати напрацювання Р. Уілсона (R. Wilson) та К. Белла (C. Bell) [69; 22], які сфокусувалися на тому, як сама угода закладає законодавчі й моральні рамки «правильної» (з позиції державних акторів) інтерпретації конфлікту. За словами дослідників, Белфастська угода не тільки врегулювала питання розподілу влади між католиками й протестантами, а й сформувала основу для переосмислення наративів про «The Troubles», спираючись на ідею примирення та взаємного визнання [26].

Однією з перших масштабних спроб висвітлити саме історичну складову конфлікту стала монографія Д. МакКіттрика та Д. МакВі (D. McKittrick, D. McVea), у якій автори ґрунтовно простежують передумови і перебіг конфронтації від 1960-х років до кінця 1990-х [53]. Хоча в цій праці ще немає розгорнутого аналізу політик пам'яті як окремого феномену, вона стала важливою відправною точкою для подальших досліджень, адже пропонує докладну фактологічну базу. Трохи пізніше, у працях Б. О'Лірі (B. O'Leary) [55] та І. МакБрайда (I. McBride) [46] з'являються елементи порівняння: автори висвітлюють зв'язок між боротьбою за політичні права католиків, діяльністю бойових угруповань (Ірландської республіканської армії) й тим, як ці події згодом перетворилися на основу конкуруючих «колективних пам'ятей» у регіоні.

Важливим внеском у розуміння історичної пам'яті є напрацювання Сара Пінкертон (Sarah Pinkerton) [56], котрий звернув увагу на роль державної політики у формуванні відповідних наративів. Зокрема, вона простежує, як урядові ініціативи щодо комеморації загиблих з обох боків водночас можуть сприяти примиренню, але й породжувати протилежний ефект, коли одні громади відчують, що їхній біль лишається «приглушеним» або «забутим». Це узгоджується з висновками К. Белл (C. Bell), яка досліджувала вплив прав людини та правових актів на трансформацію постконфліктних суспільств [22].

Аналіз конкретних меморіальних практик і символів посилено в роботах Дункана Морроу (Duncan Morrow) [50] та Грема Доусона (Graham Dawson) [27, с. 19], кожен з яких звертає увагу на те, як візуальні репрезентації (муралі, графіті, пам'ятники тощо) використовуються різними групами для закріплення власного бачення минулого. Доусон відзначає, що еволюція муралів після 1998 року є показником поступового переходу від відверто конфронтаційних зображень (героїзація «своїх» борців чи демонізація «чужих») до спроб формувати наративи, що апелюють до спільного болю [4]. Проте, як зазначає Білл Ролстон (Bill Rolston) [58], багато таких ініціатив стикаються з опором «традиціоналістів», які вважають будь-який крок до «спільної» меморіалізації небезпечним для ідентичності громади.

Подібні думки розвиває С. МакДауелл (S. McDowell), яка у книзі «Commemoration as Conflict: Space, Memory and Identity in Peace Processes» аналізує, як просторові аспекти (вибір місця для пам'ятника або музейної експозиції) можуть загострювати протистояння між громадами, котрі борються за «право володіння» тим чи іншим простором [48, с. 90]. МакДауелл також наводить приклади успішних локальних ініціатив, де «подвійна» або «спільна» меморіалізація сприяла діалогу, однак наголошує, що такі кейси залишаються радше винятками [48].

Не менш важливою є гендерна перспектива у вивченні політик пам'яті, про що говорить С. МакДауелл у статті «Commemorating Dead 'Men': Gendering the Past and Present in Post-Conflict Northern Ireland», звертаючи увагу на відсутність жіночих голосів у домінуючих наративах [47]. Схожу проблему порушує і Б. Грем, який у своєму дослідженні ідентичності в контексті Північної Ірландії показує, як публічні уявлення про минуле формуються під впливом політичних, культурних і просторових чинників [30]. У працях Б. Грема (B. Graham) та І. Вілана (Y. Whelan) підкреслено вирішальну роль медіа у формуванні або підсиленні тих чи інших наративів [31]. ЗМІ часто стають «провідниками»

обраної інтерпретації минулого, особливо напередодні чергових річниць трагічних подій, а також у контексті парламентських виборів. Цей підхід перегукується з концепцією «пропаганди пам'яті», яку аналізує А. Хюйссен (A. Huyssen), стверджуючи, що в глобалізованому суспільстві масова комунікація почасти витісняє традиційні способи передавання історичного досвіду [38].

Громадянське суспільство, своєю чергою, досить активно долучається до практик пам'яті. Наприклад, центри підтримки потерпілих (WAVE Trauma Centre тощо) документують свідчення очевидців, видають буклети та організовують виставки, що втілюють підхід «bottom-up» (знизу вгору). Цей «неурядовий» досвід досліджують, зокрема, С. МакГраттан (C. McGrattan) [52] та П. Ланді (P. Lundy) [42], які вказують, що багато ініціатив пропонують більш інклюзивні форми поминання жертв, однак не завжди мають достатню підтримку на політичному рівні.

Окрема тема – роль поліції та реформованих правоохоронних структур (Police Service of Northern Ireland) у примиренні та формуванні історичної пам'яті. Клер Мітчелл (C. Mitchell) висуває тезу, що коли правоохоронні органи починають відкрито співпрацювати з громадами у розслідуванні «старих» справ (від часів «The Troubles»), це може посилювати довіру й одночасно відкривати нові конфлікти, пов'язані з «незакритими» злочинами [45]. Науковці наголошують, що процес розсекречення архівів і публічного оприлюднення фактів про роль поліції чи військових – складова політики пам'яті, яка нерідко стає джерелом політичних суперечок.

Дослідження правового підґрунтя миру, здійснене К. Белл (C. Bell), виявило, що укладання Белфастської угоди мало на меті не лише владнати безпосередньо політичні інститути, а й забезпечити «правове поле» для примирення та комеморації [22]. Стівен Гопкінс (Stephen Hopkins) у книзі «The Politics of Memoir and the Northern Ireland Conflict» [37] наголошує на ролі мемуарів колишніх учасників конфлікту, які завдяки угоді отримали законодавчі гарантії амністії й

з змогли публікувати свої спогади без юридичних наслідків. Ці тексти стали частиною масиву «народної історії» (народна мемуаристика), часто пропонуючи власні альтернативні версії подій, що донині впливають на колективну свідомість.

Важливо згадати й працю Фергала Кокрейна (Feargal Cochrane) «Northern Ireland: The Reluctant Peace» [26], де міститься докладний аналіз політичних механізмів реалізації угоди і наголошується, що ані уряд, ані суспільство не були повністю готові до складних дискусій про минуле. Кокрейн вказує, що процедура звільнення політичних в'язнів і закриття розслідувань проти певних категорій учасників конфлікту стала фактором, який з одного боку сприяв «формальному» миру, а з іншого – сформував підґрунтя для майбутніх непорозумінь у питаннях комеморації. Аналогічно Т. Геннессі (T. Hennessey) у праці «The Belfast Agreement: A Practical Legal Analysis» розглядає, як рекомендації щодо «спільного вшанування» закладені в угоду, та вказує на численні прогалини й суперечності [36].

Значний інтерес викликають дослідження, що порівнюють політики пам'яті у Північній Ірландії з іншими постконфліктними суспільствами. Так, М. Хейс та І. МакАлістер (M. Hayes, I. McAllister) аналізують специфіку миробудування, протиставляючи північноірландський кейс Південній Африці [35]. На їхню думку, відсутність всеохопної Комісії правди та примирення, подібної до південноафриканської, зумовила у Північній Ірландії різнорівневі процеси пам'яттєвої декомпресії, що тривають дотепер і не мають єдиного державного координатора.

Інший напрям досліджень фокусується на «локальних проектах пам'яті», які здійснюються громадськими ініціативами в окремих містах чи районах. Такими кейсами займається, наприклад, Е. Віджані (E. Viggiani) у книзі «Talking Stones: The Politics of Memorialization in Post-Conflict Northern Ireland» [66]. Авторка досліджує різні «мовчазні пам'ятники», встановлені без офіційного дозволу, які

фактично стають маркерами впливу певної громади. Ця практика стосується не лише муралів, а й пам'ятних дощок, хрестів тощо. Віджані вважає, що такі об'єкти часто ускладнюють спроби влади запровадити уніфіковані правила меморіалізації.

У працях, опублікованих у 2010-х – початку 2020-х років, загалом виокремлюється тенденція до «нормалізації» ситуації у Північній Ірландії, проте більшість авторів наголошує, що конфлікт перейшов у символічну площину [56, с. 150; 39, с. 185]. Як зауважує П. Пінкертон (P. Pinkerton), сутички довкола певних пам'ятників чи навіть прапорів свідчать, що політика пам'яті залишається одним із найгарячіших фронтів протистояння [56, с. 135]. Натомість Аманда Грант (A. Grant) пропонує термін «conflicted memory», підкреслюючи, що ця пам'ять роздроблена й різні групи продовжують жити у паралельних «історіях» [33].

Звертаючи увагу на сучасні виклики, дослідники також беруть до уваги вплив глобальних процесів, наприклад Brexit. На думку Ш. МакКвейда (S. D. McQuaid), вихід Великої Британії з Європейського Союзу (ЄС) загострює дискусії про кордони та ідентичність, оскільки обговорення «твердої» межі між Північною Ірландією та Республікою Ірландія знову порушує історичні травми [49]. Крім того, такі події актуалізують питання про «чужу» чи «свою» історію, що відображається у численних медійних матеріалах, приурочених до річниць угоди 1998 року.

У дослідницькому полі зростає інтерес до взаємодії політик пам'яті з проблематикою інституційної довіри, прав меншин і свободи слова. Лінн Дронг (L. Drong) вказує на поняття «imaginary reconciliations», коли локальні громади створюють «віртуальну» чи часткову згоду щодо минулого, однак при цьому зберігають давні стереотипи [28, с. 321–336]. На архівному рівні, за словами А. Гілліленд (A. Gilliland), триває інтеграція цифрових платформ, що дає змогу

різним групам (зокрема діаспорам) долучатися до формування спільної пам'яті дистанційно [32, с. 65].

В українській академічній традиції також помітний інтерес до досвіду Північної Ірландії як прикладу постконфліктного порозуміння. Так, у працях Олени Бондаренко [4, с. 45–60; 5, с. 45] розглядається паралель із викликами, що стоять перед Україною у контексті подолання наслідків воєнних дій та внутрішніх розколів. Авторка підкреслює роль «уроків» Белфастської угоди, котрі можуть бути застосовані в Україні (зокрема, механізми зміцнення довіри, комісії з питань історичної пам'яті). Аналогічно в публікації Ігоря Когута обґрунтовується, що врахування специфічних інструментів політик пам'яті дозволяє запобігти поглибленню «війн пам'яті» [2, с. 22–34].

Серія статей, присвячена компаративному аналізу (А. І. Кудряченко, Т. Метельова, В. Солошенко) [15], демонструє, як інституалізація пам'яті слугує чинником формування національної єдності, але й відзначає труднощі «імпорту» моделей: суспільно-історичний та культурний контекст Північної Ірландії суттєво відрізняється від пострадянських країн. Таким чином, запозичення має бути селективним і критичним.

Попри значну кількість наукових праць, окреслимо кілька прогалин, на які звертають увагу дослідники. По-перше, фрагментарний характер аналізу: більшість робіт фокусуються або на «офіційній» політиці пам'яті, або на локальних ініціативах, тоді як системний перегляд взаємодії держави, громад та міжнародних акторів потребує подальшого розвитку. Це відзначають П. Бірн і К. Л. Ірвін (S. Byrne, C. L. Irvin) [23, с. 420], стверджуючи, що без урахування економічних чинників (наприклад, фінансування програм «миробудування» з боку ЄС) загальна картина залишається неповною.

По-друге, досі відчутний брак досліджень, які б систематично порівнювали меморіальні практики різних релігійних громад (католики, протестанти, а також менші групи) і простежували б перехресні впливи на публічний простір. Р.

Уїлсон (R. Wilson) вказує, що модель Північної Ірландії часто інтерпретують у глобальному масштабі як кейс успішного експорту мирних домовленостей, проте про деталі меморіальної політики поза межами «основних» наративів відомо недостатньо [69].

По-третє, недостатньо висвітлено роль культурних індустрій (література, кіно, театр) у відтворенні пам'яті. Деякі згадки про це є в дослідженнях Й. Вольффе (J. Wolfe) [70], де йдеться про релігійний аспект відображення конфлікту в художніх творах, та в статтях «Власність диявола» [7], що аналізує мистецькі проекти, присвячені 25-м роковинам Белфастської угоди. Проте цілісного погляду на те, як культурний сектор може формувати альтернативні (або паралельні) наративи пам'яті, поки що не вистачає.

Насамкінець слід зазначити, що у 2020-х роках відбувається активізація студій пам'яті в межах мультидисциплінарних дослідницьких програм (Memory Studies, Conflict Resolution Studies, Peace and Conflict Studies), де кейс Північної Ірландії є одним із найпопулярніших поряд із кейсом Південної Африки, Ізраїлю/Палестини тощо. Сучасні дослідники роблять наголос на інструментах «спільного» чи «інклюзивного» осмислення минулого: створенні спільних меморіалів, інтерактивних виставок, залученні спільнот до процесу ухвалення рішень стосовно пам'ятних дат і символів [1].

Отже, політики пам'яті у Північній Ірландії досліджуються багатьма авторами, які репрезентують різні дисципліни – від історії та політології до соціології і культурології. Станом на сьогодні можна виокремити кілька основних тенденцій:

- 1) Поглиблення міждисциплінарності: підхід до політик пам'яті як до феномену, що виходить за межі історії й охоплює правові, культурні, економічні, психологічні аспекти.
- 2) Зсув фокуса з «офіційного» на «локальне»: багато нових досліджень вивчає ініціативи «знизу» (громадські проекти, локальні музеї, розповіді свідків), які формують політику пам'яті поза рамками державного наративу.

3) Увага до меморіалів і візуальних символів: ціла низка студій присвячена тому, як murals та інші просторові/візуальні об'єкти відображають і посилюють певні ідеологічні меседжі.

4) Порівняльний ракурс: зростає кількість публікацій, де кейс Північної Ірландії порівнюється з іншими постконфліктними регіонами (Південна Африка, Балкани, Ізраїль/Палестина), що розкриває універсальні та специфічні риси меморіалізації.

5) Суперечності довкола «спільної» пам'яті: попри риторику примирення, у більшості праць підкреслюється, що існують глибокі історичні та культурні бар'єри для побудови справді єдиного наративу.

Метою дослідження є аналіз політик пам'яті у Північній Ірландії у 1998–2024 роках як механізму врегулювання конфліктів і формування національної ідентичності. Такий аналіз передбачає, з одного боку, розкриття конкретних історичних прикладів, а з іншого – застосування міждисциплінарних теоретичних підходів, щоб зрозуміти, яким чином пам'ять стає полем політичних змагань та інструментом впливу на спільноту.

Для досягнення мети було визначено такі завдання:

1. Дослідити концептуальні підходи до політик пам'яті в сучасній історіографії. Тут важливо розглянути, як різні наукові школи визначають поняття «колективна пам'ять» та «політика пам'яті», а також проаналізувати базові концепції (наприклад, Ян Ассман, Моріс Хальбвакс, П'єр Нора), які пояснюють, як конструюється та формується культурна пам'ять.

2. Проаналізувати основні етапи реалізації політик пам'яті у Північній Ірландії після підписання Белфастської угоди. Йдеться про розгляд періоду від 1998 року, коли було започатковано механізми спільного врядування і розпочався перехід до «постконфліктної» фази, до 2024 року, коли Північна Ірландія уже має 26-річний досвід реалізації різноманітних мирних ініціатив та форм пам'ятання.

3. Вивчити вплив політик пам'яті на процеси національного примирення та політичної стабільності в регіоні. Особливо важливо зрозуміти, чи стають практики меморіалізації спільною платформою для діалогу між різними громадами, чи ж навпаки – посилюють відчуження та конкуренцію за «правильне» тлумачення історії.

4. З'ясувати роль громадянського суспільства, держави та міжнародних акторів у формуванні політик пам'яті. Адже пам'ять не є виключно державною прерогативою: громадські ініціативи, церковні організації, профспілки, молодіжні рухи та різні групи потерпілих можуть мати свої власні бачення необхідних способів вшанування та справедливості. Крім того, фінансова та організаційна підтримка міжнародних інституцій відіграє важливу роль у місцевих проектах пам'яті.

Об'єктом дослідження є політики пам'яті як соціальний, так і політичний феномен. Це передбачає увагу не тільки до офіційних державних заходів, а й до широкого спектра дій з боку громадських організацій і приватних осіб, які впливають на формування колективної пам'яті. Часто ці політики пам'яті виражаються в дискурсах навколо шкільних програм, найменувань вулиць, проведення мистецьких фестивалів чи встановлення пам'ятників.

Предмет дослідження становлять політики пам'яті у Північній Ірландії у період 1998–2024 років. Акцент робиться на тому, як вони впливають на загальний стан відносин між протестантськими й католицькими громадами, а також на політичне становище та особливості самоідентифікації громадян.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1998–2024 роки. Нижня межа обумовлена підписанням Белфастської угоди, яка започаткувала нову фазу суспільного розвитку регіону, зокрема перехід до владних інституцій, що представляють обидві спільноти та закладають принцип паритету. Верхня межа пов'язана з сучасними тенденціями у політиках пам'яті, що продовжують розвиватися до сьогодні. Зокрема, у 2020-х роках Північна Ірландія зіткнулася з

новими викликами, такими як вихід Великої Британії з ЄС (Brexit), що теж вплинуло на дискусії про кордони, культурну приналежність та, зрештою, про історичну спадщину.

Географічні межі дослідження включають територію Північної Ірландії, хоча враховується і роль зовнішніх акторів, які формують міжнародний контекст політик пам'яті та беруть участь у різноманітних миротворчих чи дослідницьких проектах. Не можна оминати й факт, що ірландська діаспора у США чи інших країнах може впливати на сприйняття конфлікту на батьківщині, надаючи фінансову й організаційну підтримку окремим групам або політичним партіям.

Методи дослідження ґрунтуються на міждисциплінарному підході, що поєднує історичний, політологічний та соціологічний аналіз. Застосовано методи порівняння, історичної реконструкції, контент-аналізу й аналізу дискурсу. Метод порівняння дозволяє зіставляти, як різні громади чи інституції в Північній Ірландії вшановують пам'ять про спільні чи суперечливі події (скажімо, річницю «Кривавої неділі»). Історична реконструкція допомагає простежити еволюцію підходів до пам'яті, від радикального протистояння у 1970-х – 1980-х роках до більш поміркованих форм після 1998-го. Аналіз дискурсу дає змогу з'ясувати, які мовні стратегії використовують політики, громадські діячі та ЗМІ, коли говорять про минуле, які метафори та концепти домінують і як вони впливають на формування ідентичностей.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному аналізі політик пам'яті в Північній Ірландії у довгостроковій перспективі з урахуванням їхньої ролі у врегулюванні конфліктів та формуванні ідентичності. Значною мірою попередні дослідження висвітлювали окремі аспекти (наприклад, оцінку певного меморіалу чи аналіз конкретної історичної події), тоді як дана робота прагне систематизувати різні практики пам'ятання в цілісній рамці. Таким чином, можна краще простежити, як політики пам'яті взаємодіють із політичними інститутами,

соціальними рухами та міжнародними процесами, впливаючи на стійкість або крихкість миру.

Теоретичне і практичне значення роботи визначається можливістю використання її результатів у науково-дослідній і освітній діяльності, а також у практиці формування політик пам'яті в постконфліктних суспільствах.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури, який складається з 70 позицій. Загальний обсяг роботи складає 76 сторінок, з них основного тексту – 72 сторінки, список скорочень – 1 сторінка, список джерел та літератури – 6 сторінок та додатки – 5 сторінок.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПОЛІТИК ПАМ'ЯТІ У ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ

1.1. Сутність політик пам'яті: поняття та підходи до визначення

Політика пам'яті, як концепт, займає важливе місце в сучасній історіографії, особливо в контексті постконфліктних суспільств, таких як Північна Ірландія. Вона визначається як сукупність офіційних репрезентацій історичного минулого, комеморативних стратегій та практик, спрямованих на формування історичної пам'яті національної спільноти [21]. Це визначення підкреслює, що політика пам'яті є інструментом, за допомогою якого суспільство інтерпретує та привласнює своє минуле для побудови майбутнього.

У сучасній історіографії існують різні підходи до розуміння політики пам'яті. Один із них базується на концепції колективної пам'яті, що була вперше системно розроблена французьким соціологом і філософом Морісом Гальбваксом (Maurice Halbwachs, 1877–1945), який вважав, що пам'ять індивіда формується в межах соціальних груп, до яких він належить. (Рис. 1.1) Гальбвакс підкреслював, що індивідуальні спогади ніколи не існують у вакуумі, оскільки саме колектив надає їм значення і структурує їх відповідно до власної картини світу, яка підкреслює соціальну природу пам'яті та її залежність від групових контекстів [34]. (Рис. 1.2) Інший підхід акцентує увагу на політичних аспектах, розглядаючи політику пам'яті як інструмент легітимації влади та формування національної ідентичності [46]. Зокрема, дослідники зазначають, що політика пам'яті визначається як сукупність публічних взаємодій політичних сил, зацікавлених в особливому розумінні минулого [27].

Згідно з термінологічним словником, історична пам'ять – це здатність людської свідомості відтворювати минуле, яке є успадкуванням досвіду такого як традиції, пам'ятки, мемуари і т.д.

За твердженням українського історика Г.В. Касьянова, історична пам'ять має ключове значення для відтворення історичного досвіду суспільства та становить невід'ємну частину колективної історичної свідомості народу. Дослідник наголошує, що історична пам'ять може розглядатися як одна з форм «культурної» або «групової» пам'яті, яка репрезентує узагальнені, часто міфологізовані уявлення спільноти про власне минуле.

Українська соціологиня Е.Г. Позднякова-Кирбят'єва пропонує застосовувати поняття «соціально-історична пам'ять», водночас звертаючи увагу на його потенційну багатозначність, оскільки воно охоплює й інші категорії, зміст яких може залишатися недостатньо визначеним. Український науковець О. Гриценко акцентує, що кожна форма репрезентації політики пам'яті не лише відображає певний підхід до створення нового знання, а й несе в собі пласт культурних традицій і спадщини. Відтак, будь-який формат подання інформації про минуле передбачає наявність специфічного кола творців знань та їх аудиторії, які сприймають цю інформацію крізь призму власної культурної підготовки та очікувань. Це стосується як наукових досліджень, так і масової культури – зокрема, художніх фільмів чи історичних драм у жанрі костюмованого кіно, які нерідко містять елементи міфологізації [9].

Одна з ключових теорій в історичній пам'яті – це концепція національної пам'яті. Згідно з цією концепцією, пам'ять є важливою складовою національної ідентичності, а політика пам'яті повинна сприяти формуванню спільної національної історії та пам'яті.

У контексті Північної Ірландії, де тривалий конфлікт залишив глибокі рани в суспільстві, політика пам'яті відіграє ключову роль у процесах примирення та побудови спільної ідентичності. Після підписання Белфастської угоди 1998 року,

яка поклала край 30-річному конфлікту, питання інтерпретації минулого стало центральним у суспільному дискурсі [22]. Різні спільноти мають власні наративи про минуле, що часто призводить до "війн пам'яті" - конфліктів навколо інтерпретації історичних подій [48].

Важливим аспектом політики пам'яті є її інституціоналізація через створення меморіалів, проведення комеморативних заходів та включення певних наративів до освітніх програм. Ці практики сприяють формуванню колективної ідентичності та можуть як сприяти примиренню, так і поглиблювати розкол у суспільстві, залежно від того, наскільки вони враховують різноманітність досвіду різних груп [50].

Отже, політика пам'яті в Північній Ірландії є складним та багатогранним явищем, що вимагає глибокого аналізу та врахування різних підходів для розуміння її впливу.

Далі, політика пам'яті, як соціально-політичний феномен, відіграє ключову роль у формуванні колективної свідомості та ідентичності суспільства. Вона визначає, які події минулого слід пам'ятати, як їх інтерпретувати та яким чином інтегрувати ці спогади в сучасний соціально-політичний контекст. У випадку Північної Ірландії, де історичні наративи глибоко впливають на сучасні політичні реалії, політика пам'яті стає інструментом як примирення, так і потенційного розбрату [52].

Після підписання Белфастської угоди 1998 року, яка офіційно завершила тридцятирічний конфлікт, відомий як "The Troubles", питання колективної пам'яті набуло особливої актуальності (Рис. 1.3). Угода передбачала створення нових політичних структур та механізмів, спрямованих на забезпечення миру та стабільності в регіоні. Однак, незважаючи на формальне завершення конфлікту, глибокі соціальні та культурні розбіжності між протестантською та католицькою громадами залишилися. У цьому контексті політика пам'яті стала важливим інструментом у процесі примирення та побудови спільного майбутнього [58].

Варто зазначити, що політика пам'яті не є статичною; вона постійно еволюціонує під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. У Північній Ірландії цей процес відбувається через різноманітні комеморативні практики, створення меморіалів, проведення річниць та інших заходів, спрямованих на вшанування жертв конфлікту. Такі ініціативи можуть сприяти як зміцненню соціальної згуртованості, так і поглибленню розбіжностей, залежно від того, як вони сприймаються різними громадами [30].

Дослідження символічних аспектів політики пам'яті свідчать про те, що вибір певних історичних подій для комеморації та спосіб їх представлення мають значний вплив на формування колективної ідентичності. У Північній Ірландії, де історичні наративи часто використовуються для підкріплення політичних позицій, політика пам'яті стає полем боротьби за контроль над інтерпретацією минулого [38]. Це підтверджується дослідженнями, які підкреслюють важливість символічної політики як засобу стимулювання політики пам'яті [9].

У цьому контексті важливо враховувати роль державних та недержавних акторів у формуванні політики пам'яті. Державні інституції можуть сприяти примиренню, підтримуючи ініціативи, спрямовані на створення інклюзивних наративів, які визнають страждання всіх сторін конфлікту. З іншого боку, громадянське суспільство, включаючи громадські організації, релігійні спільноти та місцеві ініціативи, відіграє важливу роль у просуванні діалогу та взаєморозуміння між різними групами населення [14].

Однак, незважаючи на зусилля, спрямовані на примирення, у Північній Ірландії залишаються виклики, пов'язані з політикою пам'яті. Деякі групи можуть використовувати історичні наративи для легітимації своїх політичних позицій, що може призводити до загострення соціальної напруги. Крім того, питання про те, які події слід комеморувати та як це робити, часто стає предметом політичних дебатів [43].

Наступне це основні методологічні підходи до вивчення політики пам'яті, які включають міждисциплінарний аналіз, що об'єднує історичні, соціологічні, політологічні та культурологічні перспективи. Один із ключових підходів зосереджується на концепції символічних місць пам'яті. Ці місця, що можуть мати як фізичний, так і символічний характер, відіграють вирішальну роль у формуванні колективної пам'яті [65]. П'єр Нора (Pierre Nora) підкреслює, що місця пам'яті являють собою не лише матеріальні об'єкти, а й простори з символічним значенням, де формується і передається колективна пам'ять. Цю думку розвиває Грем Доусон (Graham Dawson) у своїй праці «Making Peace with the Past? Memory, Trauma and the Irish Troubles.» [27]. Він акцентує увагу на тому, як такі місця перетворюються на поле боротьби за утвердження власної версії історії. Він зауважує, що пам'ять у Північній Ірландії має яскраво виражений конфліктний характер, оскільки кожна громада фокусується на своїх стражданнях, часто упускаючи з поля зору досвід «іншого». У Північній Ірландії такими місцями є численні меморіали, стіни з муралами, присвячені жертвам конфлікту, та інші громадські простори, які слугують ареною для утвердження певних історичних наративів. Дослідження цих місць дозволяє зрозуміти, як вони впливають на сприйняття історії та сучасні політичні процеси.

Ще одним значущим підходом є аналіз текстуальних і візуальних наративів, які транслиуються через державні та недержавні канали. Промови політичних лідерів, урядові документи, освітні програми та медіа відіграють важливу роль у формуванні спільного розуміння минулого. У Північній Ірландії після 1998 року уряд та громадські організації робили численні спроби створити інклюзивні освітні програми, що враховують історичний досвід обох основних спільнот, а саме католиків та протестантів [65]. Ці зусилля не завжди були успішними, оскільки різні групи по-різному інтерпретують ключові події "Смути", що ускладнює створення єдиного наративу.

Дослідження ритуалів і символів також є важливим підходом до вивчення політики пам'яті. Ритуали, такі як щорічні марші чи річниці важливих подій, є засобами не лише увічнення пам'яті, але й мобілізації соціальних груп. У Північній Ірландії ритуали часто використовуються як інструмент для підкреслення розбіжностей між католицькою та протестантською громадами [65]. Наприклад, деякі марші можуть викликати протест або провокувати напруженість, що свідчить про суперечливий характер політики пам'яті в регіоні. Водночас такі ритуали залишаються важливими для збереження колективної пам'яті та підтримки ідентичності.

Соціологічний підхід дозволяє оцінити, як політика пам'яті впливає на взаємодію різних соціальних груп та їхнє сприйняття одне одного. У цьому контексті вивчається, як історичні події використовуються для легітимації сучасних політичних структур або ж для критики існуючих порядків. Теоретичні основи цього підходу були закладені М. Гальбваксом (M. Halbwachs), який стверджував, що пам'ять завжди є соціально зумовленим феноменом: вона не існує в індивідуальному вакуумі, а формується в межах соціальної групи. У контексті Північної Ірландії це означає, що кожна спільнота створює свою «історичну правду», яка часто слугує засобом легітимації політичних претензій. Ці аспекти також знаходять відображення у дослідженнях Г. Доусона (G. Dawson), який акцентує увагу на значенні травми та її ролі у політичному дискурсі. У Північній Ірландії політика пам'яті часто використовується як інструмент впливу на громадську думку [65]. Однією з характерних рис є те, що окремі групи акцентують увагу на своїх стражданнях, ігноруючи досвід інших. Це сприяє поглибленню розколу, але водночас створює поле для дискусії та можливого діалогу.

Історико-порівняльний підхід дозволяє оцінити політику пам'яті в Північній Ірландії у світовому контексті, зокрема шляхом порівняння з іншими

постконфліктними суспільствами. Наприклад, досвід Південної Африки в рамках комісій правди та примирення часто використовується як еталон для розробки механізмів національного примирення [65]. З методологічної точки зору, історико-порівняльний підхід ґрунтується на принципах, запропонованих американськими вченими Александром Джорджем (Alexander George), фахівцем з політології, та Ендрю Беннеттом (Andrew Bennett), дослідником міжнародних відносин. Їхній підхід найбільш відомий завдяки використанню методів «процес-трейсинг» (process tracing) і «структуроване та сфокусоване порівняння» (structured, focused comparison). Структуроване і сфокусоване порівняння дає змогу аналізувати події чи ситуації в різних регіонах, таких як Північна Ірландія, і порівнювати їх із досвідом Південної Африки чи країн колишньої Югославії. Основою для такого порівняння виступають спільні аналітичні критерії: інститути пам'яті, ритуали, політичний дискурс, а також роль жертв і злочинців у формуванні наративу. Метод «процес-трейсинг», у свою чергу, дозволяє відстежувати причинно-наслідкові механізми. Зокрема, він дає змогу розібратися, як Белфастська угода 1998 року та подальша політика пам'яті вплинули на міжгрупові відносини, рівень соціальної напруженості чи примирення. Цей метод також корисний для визначення причин неефективності окремих ініціатив щодо врегулювання пам'яті. Джордж і Беннетт наголошують, що дослідження окремих кейсів має не обмежуватися лише описом конкретних подій чи ситуацій, але й сприяти розвитку чи перевірці існуючих соціально-політичних теорій. Подібні стратегії можуть бути застосовані в Північній Ірландії для врегулювання соціальної напруженості, але їхня ефективність залежить від глибокого врахування місцевих особливостей.

Методологічна різноманітність підходів до вивчення політики пам'яті в Північній Ірландії дозволяє отримати багатовимірне уявлення про її вплив на суспільство. Кожен підхід дає змогу розкрити нові аспекти цього явища, що є надзвичайно

важливим для розуміння процесів примирення та формування спільного майбутнього в умовах складного історичного досвіду.

1.2. Історичні передумови формування політик пам'яті у Північній Ірландії

Формування політики пам'яті у Північній Ірландії має глибоке історичне коріння, яке бере початок у боротьбі за ідентичність двох головних спільнот регіону, а саме ірландських республіканців та британських юніоністів. Розвиток їхніх наративів пам'яті значною мірою визначався історичними подіями, які стали джерелом розколу та суперечок, зберігаючи вплив на сучасну політику і культуру регіону.

Ірландські республіканці, здебільшого католики, формували колективну пам'ять навколо визвольної боротьби проти Британії, зокрема подій 1798, 1916 та 1919-1921 років, а також подальшого розділення острова. Вони вшановували жертв боротьби за свободу, особливо членів Ірландської республіканської армії (ІРА), яких вважали героями та мучениками. Республіканці активно використовували комеморативні практики, зокрема мурали, для візуалізації власних наративів.

Юніоністи, здебільшого протестанти, будували власну політику пам'яті на підтримці британської корони та збереженні унії з Великою Британією. Їхня історична пам'ять формувалася навколо перемоги у битві на річці Бойн 1690 року та підтримки британських інтересів. Центральне місце у юніоністській культурі пам'яті посідали святкування Дня Оранжевого ордену та встановлення меморіалів, присвячених загиблим британським солдатам.

Протилежні інтерпретації минулого обох спільнот стали основою для напружених відносин, що загострилися під час конфлікту «Смути» (1968-1998 рр.). Цей період поглибив історичний поділ, коли кожна громада прагнула утвердити власну версію подій. Республіканці робили акцент на героїзації борців за незалежність, тоді як юніоністи — на демонстрації своєї лояльності до Британії. Таким чином, політика пам'яті стала важливим інструментом

ідентифікації та мобілізації кожної зі сторін. Формування цих наративів супроводжувалося створенням відповідних символів і ритуалів, які стали частиною політики пам'яті. Для республіканців це були церемонії вшанування загиблих членів ІРА підняття триколора на пам'ятних заходах та організація маршів [66]. Юніоністи, своєю чергою, створювали паради Оранжевого ордену, які підкреслювали їхню лояльність до британської корони. Ці ритуали закріплювали історичні поділи та ускладнювали діалог між громадами.

Становлення політики пам'яті у Північній Ірландії відбувалося в умовах конфлікту між потребою зберегти власну ідентичність та необхідністю співіснування у спільному просторі [66]. Різні погляди на минуле перетворилися на джерело суперечок, яке впливає на сучасну політичну ситуацію. Незважаючи на зусилля з примирення, обидві сторони продовжують захищати власні історичні наративи, що вказує на глибину історичних коренів конфлікту та складність формування спільної політики пам'яті.

Далі слід сказати про конфлікт "The Troubles", який тривав у Північній Ірландії з кінця 1960-х до підписання Белфастської угоди 1998 року, став одним із ключових чинників, що визначили особливості формування політик пам'яті в регіоні [66]. Він закарбувався у свідомості кількох поколінь як період соціальної, політичної та етнічної напруженості, насильства та розколів. Цей конфлікт мав тривалі наслідки не лише для повсякденного життя мешканців Північної Ірландії, але й для сприйняття історичних подій та побудови наративів пам'яті, які зберегли актуальність і в наступні десятиліття.

"The Troubles" вплинув на політику пам'яті через формування двох основних наративів, які репрезентували ірландсько-республіканська та британсько-юніоністська спільноти. Для ірландських республіканців цей період був продовженням боротьби за національну незалежність, розпочатої задовго до розділу Ірландії. Їхня пам'ять про "The Troubles" включає героїзацію дій Ірландської республіканської армії (ІРА) як символу опору та самопожертви в ім'я

об'єднаної Ірландії [48]. У їхніх наративах особлива увага приділяється жертвам конфлікту серед мирного населення, яких представляють як жертв британської політики пригнічення [27]. Меморіальні практики республіканців включають створення пам'ятників загиблим активістам, організацію маршів пам'яті та використання муралів для візуалізації їхнього бачення історії.

З іншого боку, британсько-юніоністська спільнота сприймала "The Troubles" як період боротьби за збереження територіальної цілісності Великої Британії та захисту своїх громадян від терористичної загрози [41]. Юніоністські наративи акцентують увагу на ролі британських силових структур у забезпеченні стабільності в регіоні та вшануванні загиблих солдатів, яких вважають героями. Ці наративи знаходять своє відображення у створенні меморіалів, присвячених загиблим британським військовим, та святкуванні подій, пов'язаних із захистом британської ідентичності в Північній Ірландії.

Окрім двох основних наративів, важливим елементом пам'яттєвих практик стали спогади про жертви конфлікту серед цивільного населення. Як республіканці, так і юніоністи активно використовують ці спогади для підтримки своїх історичних поглядів [41]. Проте трагічність цих подій також сприяла виникненню ініціатив, спрямованих на примирення. Белфастська угода 1998 року передбачала створення механізмів, що допомагали б обом спільнотам взаємодіяти та знаходити спільні точки зору. Наприклад, комісії з питань правди та примирення сприяли висвітленню складних аспектів конфлікту та створенню простору для діалогу.

"The Troubles" не лише сприяв розподілу пам'яті, але й ускладнив процес формування єдиного наративу. Боротьба за контроль над інтерпретацією подій конфлікту триває й до сьогодні. Однією з причин цього є використання пам'яті як політичного інструменту, який впливає на сучасні вибори та міжгромадські відносини. Історичний досвід "The Troubles" є не лише об'єктом вивчення, але й невід'ємною частиною політичного життя регіону.

Цей конфлікт заклав основу для розвитку складних пам'яттєвих практик, які відображають як глибокий розкол між спільнотами, так і спроби знайти компроміс у питаннях пам'яті. "The Troubles" став ключовим етапом у формуванні ірландсько-британських відносин у Північній Ірландії, вплинувши на суспільство, культуру та політику регіону [48]. Це підтверджує, що пам'ять про конфлікт продовжує відігравати важливу роль у сучасному суспільному житті, забезпечуючи постійний інтерес до дослідження її наслідків.

Далі, політичні компроміси, закладені у Белфастській угоді 1998 року, стали ключовим фактором, що визначив особливості формування політик пам'яті у Північній Ірландії у постконфліктний період. Угода, яка формально завершила тривалий конфлікт "The Troubles" [57], окреслила нову політичну реальність, засновану на принципах примирення, рівноправності та співіснування двох основних спільнот регіону: ірландських націоналістів і британських юніоністів. Водночас ці компроміси відобразилися у підходах до збереження і трансляції колективної пам'яті.

Одним із ключових аспектів Белфастської угоди стало закріплення права кожної громади Північної Ірландії зберігати власну ідентичність, мову, культуру та традиції. Це офіційно визнало право на існування різних, часто протилежних історичних наративів, які стали основою окремих пам'яттєвих практик для підтримки самоідентичності. Зокрема, республіканці зосередилися на вшануванні жертв британської репресивної політики, тоді як юніоністи акцентували увагу на пам'яті про загиблих солдатів і правоохоронців, захисників британської державності. Угода передбачала створення нових інституцій, що забезпечували представництво обох громад, зокрема реформування поліції, заснування Північноірландської асамблеї та впровадження механізмів захисту культурних прав. Це сприяло розвитку громадських ініціатив у сфері політики пам'яті та надало можливість відкритого обговорення історичних подій, хоча й не усувало глибоких суперечностей між спільнотами.

Одним із найскладніших компромісів стало рішення про звільнення ув'язнених, пов'язаних із конфліктом. Для республіканців це було визнанням їхньої боротьби, тоді як для юніоністів – болючим і суперечливим кроком. Це вплинуло на політику пам'яті, оскільки колишні ув'язнені активно формували наративи своїх громад, посилюючи поляризацію. Звільнення викликало гострі суспільні дискусії щодо моральності такого рішення, що ще раз підкреслило складність досягнутого компромісу. Белфастська угода також заклала основу для нових підходів до комеморативних практик. Наприклад, було запропоновано розробити загальні пам'ятні заходи, які б враховували досвід обох сторін конфлікту [15]. Проте ці ініціативи часто стикалися з труднощами через відсутність єдиного погляду на минуле. Так, республіканці та юніоністи використовували різні символи та ритуали, які наголошували на їхніх власних наративах і не сприяли досягненню компромісу. Політичні компроміси в Белфастській угоді мали і довгострокові наслідки для пам'яттєвих практик. Вони сприяли збереженню та розвитку множинності наративів, але водночас підсилювали соціальну сегрегацію. Відсутність єдиного підходу до збереження пам'яті про "The Troubles" ускладнювала створення спільного бачення майбутнього [15]. Попри спроби впровадити загальноприйняті формати комеморацій, глибокі історичні та політичні розбіжності між громадами залишаються однією з головних перешкод для формування інклюзивної політики пам'яті.

Таким чином, політичні компроміси, закладені в Белфастській угоді, створили умови для розвитку пам'яттєвих наративів, що відображають багатогранність історичного досвіду Північної Ірландії. Вони заклали основи для співіснування різних поглядів на минуле, але водночас підкреслили складність процесу примирення, який потребує тривалих зусиль і пошуку нових підходів до збереження пам'яті про конфлікт.

1.3. Роль політичних та громадських акторів у формуванні наративів пам'яті

Політичні партії відіграють ключову роль у формуванні офіційних наративів пам'яті в Північній Ірландії. Після завершення конфлікту "The Troubles" і підписання Белфастської угоди у 1998 році політичні сили регіону отримали можливість активно впливати на створення і просування власних версій історичних подій. Ці наративи, як правило, слугують зміцненню політичної ідентичності, мобілізації електорату та легітимації дій партій під час і після конфлікту.

Серед основних політичних акторів слід виділити партії, які представляють дві головні громади Північної Ірландії: ірландських націоналістів та британських юніоністів. З боку націоналістів основну роль відіграє партія Sinn Féin – ірландська республіканська партія, що виступала за возз'єднання Ірландії та вихід Північної Ірландії зі складу Великої Британії. Вона історично асоціюється з Ірландською республіканською армією (ІРА). Партія послідовно формує наратив, що акцентує увагу на боротьбі за об'єднану Ірландію, героїзації активістів республіканського руху та засудженні британської політики в регіоні [53]. Пам'яттєві практики, ініційовані Sinn Féin (Рис. 1.4), включають встановлення меморіалів загиблим членам ІРА, організацію маршів пам'яті та підтримку культурних проєктів, які зображують республіканців як героїв боротьби за незалежність.

На противагу цьому, Демократична юніоністська партія (DUP) представляє інтереси протестантської громади, яка підтримує унію з Великою Британією (Рис. 1.5). Її наративи акцентують увагу на захисті британської ідентичності, ролі силових структур у забезпеченні стабільності та протистоянні тероризму [53]. DUP активно сприяє увічненню пам'яті про британських солдатів і правоохоронців, загиблих під час конфлікту. Зусилля партії спрямовані на підтримку заходів, що відзначають роль юніоністів у збереженні британської державності.

Інші політичні сили, такі як Партія альянсу, прагнуть підтримувати баланс між двома громадами, пропонуючи більш інклюзивний підхід до пам'яті. Їхні ініціативи спрямовані на подолання розколів через створення спільних пам'ятних заходів, які враховують досвід обох сторін конфлікту [55]. Однак через глибокі суперечності між республіканськими та юніоністськими партіями ці зусилля нерідко зустрічають опір.

Політичні партії використовують пам'ять не лише для зміцнення власного електорального впливу, але й для впливу на державну політику в сфері історичної пам'яті. Наприклад, Sinn Féin часто виступає з вимогами офіційного визнання жертв британської репресивної політики, тоді як DUP наполягає на важливості вшанування пам'яті про жертви терористичних атак [55]. Це призводить до політичних дебатів, які виходять за межі регіонального рівня, впливаючи на політику Сполученого Королівства загалом.

Роль політичних партій у формуванні наративів пам'яті також проявляється у їхньому впливі на освіту. Наприклад, шкільні програми в регіоні часто відображають національні та релігійні розбіжності, що посилює вплив різних наративів на молодше покоління [68]. Sinn Féin і DUP активно працюють над інтеграцією своїх історичних інтерпретацій у освітні матеріали, що стає джерелом суперечок між громадами.

Наступне, громадські організації, які відіграють важливу роль у формуванні, збереженні та трансляції наративів пам'яті в Північній Ірландії. Після завершення конфлікту "The Troubles" і підписання Белфастської угоди 1998 року значення громадянського суспільства в процесах примирення, встановлення діалогу між громадами та увічнення пам'яті стало особливо помітним [68]. Ці організації, які часто функціонують незалежно від політичних структур, стали платформою для консолідації різних точок зору на спільне минуле, сприяючи збереженню історичної пам'яті та її інтеграції в сучасний соціально-політичний контекст.

Однією з головних функцій громадських організацій у Північній Ірландії є організація комеморативних заходів і створення просторів для обговорення історичних подій. Завдяки цим ініціативам забезпечується збереження пам'яті про жертв конфлікту, а також відкривається можливість для міжгромадського діалогу [35]. Наприклад, організації, що представляють інтереси жертв насильства, такі як WAVE Trauma Centre (Рис. 1.6), надають підтримку постраждалим і їхнім родинам, одночасно документуючи історії жертв для збереження їх у колективній пам'яті. Такі ініціативи спрямовані не лише на підтримку тих, хто пережив конфлікт, але й на формування загального уявлення про його наслідки.

Громадські організації також займаються архівуванням матеріалів, пов'язаних із конфліктом. Наприклад, архівні проекти на кшталт "CAIN" (Conflict Archive on the Internet) (Рис. 1.7) відіграють ключову роль у збереженні документів, фотографій і усних свідчень, які ілюструють різні аспекти конфлікту [35]. Ці архіви надають дослідникам, освітянам та громадським діячам можливість отримати доступ до важливих даних, що сприяє аналізу й розумінню історії конфлікту з різних точок зору. Така робота громадських організацій є важливим елементом процесу примирення, оскільки вона створює простір для представлення різних наративів.

Ще однією важливою складовою діяльності громадських організацій є створення меморіалів і пам'ятних об'єктів. У цьому контексті варто зазначити ініціативи, спрямовані на створення інклюзивних місць пам'яті, які враховують досвід обох сторін конфлікту. Однак часто такі проекти стикаються з викликами, пов'язаними з глибокими суспільними розколами [35]. Наприклад, спроби створити спільні меморіали для жертв обох громад можуть викликати опір через різницю в інтерпретації подій. Незважаючи на ці труднощі, громадські організації продовжують працювати над подоланням цих розбіжностей, розробляючи проекти, які сприяють встановленню діалогу та порозуміння.

Освітні програми, які реалізуються громадськими організаціями, також відіграють важливу роль у формуванні пам'яті. Багато організацій працюють із молоддю, допомагаючи їй зрозуміти складнощі минулого та навчитися уникати конфліктів у майбутньому [51]. Через семінари, тренінги та інтерактивні програми громадські організації сприяють формуванню критичного мислення щодо історичних подій і наративів. Цей аспект є особливо важливим у контексті збереження пам'яті, оскільки він допомагає молодому поколінню усвідомити цінність мирного співіснування.

Роль громадських організацій у формуванні пам'яттєвих практик також проявляється у співпраці з міжнародними партнерами. Завдяки підтримці європейських і глобальних фондів, таких як Європейський союз чи Організація Об'єднаних Націй (ООН), ці організації отримують ресурси для реалізації масштабних проєктів, спрямованих на збереження пам'яті [51]. Міжнародні зв'язки сприяють обміну досвідом та інтеграції найкращих практик у процеси увічнення пам'яті в Північній Ірландії.

Таким чином, громадські організації відіграють багатогранну роль у формуванні наративів пам'яті в Північній Ірландії. Їхня діяльність сприяє збереженню історичних матеріалів, створенню інклюзивних комеморативних практик та освітніх ініціатив, що є важливими для процесу примирення [51]. Попри виклики, з якими вони стикаються, ці організації забезпечують необхідний простір для діалогу, збереження пам'яті та пошуку шляхів для спільного майбутнього.

Взаємодія державних і локальних ініціатив у меморіальних практиках Північної Ірландії є важливим елементом формування наративів пам'яті. У постконфліктний період, що розпочався після підписання Белфастської угоди 1998 року, процеси комеморації зазнали значного впливу як з боку офіційних інституцій, так і громадських ініціатив [51]. Ця взаємодія стала ключовим фактором у побудові інклюзивного підходу до збереження пам'яті, хоча водночас

породжувала суперечності, пов'язані з історичними розбіжностями між основними громадами регіону.

Державні ініціативи у сфері меморіальної політики часто спрямовані на створення офіційного, збалансованого підходу до увічнення пам'яті про жертв конфлікту. Уряди Великої Британії та Північної Ірландії після 1998 року зосередили увагу на необхідності створення платформ для діалогу між ірландськими націоналістами та британськими юніоністами [3]. Прикладом таких ініціатив стало впровадження офіційних комісій, які працювали над увічненням пам'яті про жертв "The Troubles" у спосіб, що враховував би точки зору обох громад. Ці комісії забезпечували підтримку різноманітних меморіальних заходів і програм, спрямованих на посилення взаєморозуміння та пошуку компромісів у питанні збереження пам'яті. Водночас локальні ініціативи, які часто організовуються на рівні громадських організацій, активістів та окремих громад, відіграють вирішальну роль у конкретизації пам'яті. Вони нерідко спрямовані на відображення специфічного досвіду місцевих спільнот, зосереджуючись на жертвах або героях, які мали значення для конкретної громади [3]. Наприклад, створення меморіалів у районах, де відбувалися ключові події конфлікту, часто ініціюється саме місцевими активістами. Такі меморіали нерідко відображають суб'єктивне сприйняття історії, що може відрізнятися від офіційної версії, акцентуючи увагу на стражданнях або героїзмі конкретної групи. Значним викликом у взаємодії державних і локальних ініціатив стає узгодження підходів до комеморації. У той час як державні органи намагаються створити нейтральний та інклюзивний формат пам'яті, локальні ініціативи часто мають чітко виражений односторонній характер. Наприклад, у республіканських громадах меморіали можуть зосереджуватися виключно на героїзації членів Ірландської республіканської армії, тоді як у юніоністських - на вшануванні жертв тероризму [3]. Ці розбіжності створюють перешкоди для формування єдиного

наративу пам'яті, оскільки різні громади залишаються в межах власних історичних уявлень.

Однак варто зазначити, що взаємодія між державними і локальними ініціативами також має позитивні аспекти. Державні органи часто підтримують локальні проєкти фінансово або інституційно, сприяючи їх реалізації [18]. Наприклад, у процесі створення спільних меморіалів або організації пам'ятних заходів державні структури забезпечують інфраструктурну підтримку, тоді як місцеві громади беруть участь у розробці концепції і змісту цих ініціатив. Це сприяє формуванню взаємодії, яка дозволяє врахувати різноманітність досвіду і точок зору. Інший приклад успішної співпраці – освітні програми, які включають елементи локальної історії у загальнонаціональний контекст [18].

У процесі взаємодії державних і локальних ініціатив також важливою є роль міжнародних організацій, які підтримують програми примирення і комеморації в Північній Ірландії. Європейський Союз, ООН та інші міжнародні партнери часто виступають посередниками між державними структурами та локальними громадами, забезпечуючи фінансування і рекомендації для реалізації проєктів [18]. Такі програми створюють можливості для об'єднання зусиль різних сторін, сприяючи більш інклюзивному підходу до пам'яті.

Таким чином, взаємодія державних і локальних ініціатив у меморіальних практиках Північної Ірландії відіграє ключову роль у формуванні наративів пам'яті. Попри виклики, пов'язані з розбіжностями у підходах, така співпраця створює умови для більш інклюзивного збереження пам'яті, спрямованого на подолання історичних розколів і формування основ для тривалого миру та примирення.

Підводячи ризик під першим розділом, важливо сказати, що політики пам'яті в Північній Ірландії – це не просто сукупність історичних наративів, а справжній «політичний інструмент». У цьому феномені зливаються культурні, соціальні й навіть психологічні фактори, які роблять пам'ять потужним важелем впливу на

суспільство. Хоча звучить, як завчене кліше, але, серйозно, тут усе обертається навколо інтерпретації минулого: хто, що й як пам'ятає.

Розмірковуючи над теоретичними основами, варто зазначити, що політика пам'яті виходить далеко за межі простого викладу історичних фактів. Вона являє собою складну систему репрезентацій минулого, які формуються і транслуються в конкретному політичному контексті. У цьому аспекті вагомим залишається внесок М. Гальбвакса (М. Halbwachs), який визначав пам'ять як соціально сконструйовану категорію, що виникає в рамках окремих соціальних груп. Цей підхід є надзвичайно актуальним для аналізу ситуації в Північній Ірландії, де республіканські та юніоністські громади створюють і підтримують власні історичні наративи. Вони не тільки пояснюють події минулого, а й відіграють вирішальну роль у формуванні колективної ідентичності. Зазначені наративи знаходять своє вираження у матеріальних формах пам'яті: меморіалах, муралах, маршах, піснях, які є невід'ємною частиною публічного простору, особливо в містах на кшталт Белфаста. З огляду на історичний контекст, конфлікт, відомий як «The Troubles», залишається одним із найяскравіших прикладів тривалого міжгромадського протистояння в Північній Ірландії. Протягом трьох десятиліть тут спостерігалася напруженість і насильство між двома основними політичними групами: республіканцями, які прагнули до возз'єднання острова Ірландія, і юніоністами, що виступали за збереження Північної Ірландії як частини Сполученого Королівства. Обидві сторони розглядали свою участь у протистоянні як легітимну боротьбу за право на ідентичність і політичний самовизначальний шлях – у формі прагнення незалежності чи як захист існуючого державного статусу.

У сучасних умовах важливу роль у подоланні наслідків цього конфлікту відіграє Белфастська угода 1998 року, яка заклала основу для нового політичного

врегулювання та започаткувала механізми примирення. На теоретичному рівні угода спрямована на створення передумов для формування інтегрованої колективної пам'яті, що визнає плюральність поглядів і наративів. Утім, на практиці триває суперництво щодо домінування у сфері суспільної пам'яті. Одним із яскравих проявів цього є діяльність таких політичних партій, як Sinn Féin і DUP. Кожна з цих формувань послідовно захищає власну версію інтерпретації конфлікту, намагаючись закріпити свої погляди як у суспільній свідомості, так і в офіційних наративах історичної пам'яті. Важливу роль у процесах примирення та подолання соціальної поляризації відіграють громадські організації. Вони виконують функцію посередників між розділеними спільнотами, сприяючи налагодженню комунікації та взаєморозуміння. Від відомих структур, таких як WAVE Trauma Centre, до невеликих місцевих ініціатив, ці організації не обмежуються лише збереженням пам'яті про події минулого. Вони створюють платформи для безпечного обговорення травматичного досвіду, де представники різних груп можуть поділитися своїми переживаннями. Такий підхід сприяє формуванню умов для конструктивного діалогу в суспільстві, яке продовжує відчувати наслідки глибоких історичних суперечностей. Загалом, політики пам'яті в Північній Ірландії характеризуються складністю й багаторівневістю, впливаючи не лише на формування колективної пам'яті, але й на суспільно-політичні перспективи регіону. У цьому контексті постає ключове питання: що має перевагу – збереження пам'яті про конфлікт чи орієнтація на майбутнє? Відповідь на нього залишається відкритою, перебуваючи на перетині символічних просторів, таких як візуальні репрезентації на муралах Белфаста, та положень мирних домовленостей, що заклали підґрунтя для подальшого діалогу.

РОЗДІЛ 2

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИК ПАМ'ЯТІ У ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ ПІСЛЯ 1998 РОКУ

2.1. Аналіз основних документів та джерел, пов'язаних із Белфастською угодою

Белфастська угода, підписана у 1998 році, стала не лише політичним інструментом для завершення тридцятирічного конфлікту в Північній Ірландії, але й ключовим документом, який заклав основи для формування політики пам'яті в регіоні. Її положення торкалися широкого спектру питань, включаючи примирення, вшанування жертв конфлікту, захист культурної спадщини та забезпечення права громад на збереження власних історичних наративів [31]. Це зробило угоду важливим орієнтиром у побудові меморіальних практик, спрямованих на подолання історичних розколів.

Одним із головних аспектів, закріплених в угоді, було визнання права кожної громади на власну ідентичність, мову, культуру та традиції [22]. Це положення мало безпосередній вплив на політику пам'яті, оскільки воно легітимізувало існування множинних наративів, які відображали різні точки зору на конфлікт і його наслідки [65]. Для республіканців це стало можливістю підкреслити героїзм та жертвовність у боротьбі за об'єднану Ірландію, тоді як для юніоністів угода забезпечила платформу для увічнення пам'яті про їхню боротьбу за збереження унії з Великою Британією.

Угода також включала конкретні положення щодо підтримки процесів примирення, серед яких ключовим стало створення комісій з правди та примирення. Ці комісії мали на меті не лише висвітлення фактів, пов'язаних із конфліктом, але й забезпечення діалогу між громадами через обговорення складних історичних питань [65]. Наприклад, завданням таких ініціатив стало вивчення обставин загибелі жертв, виявлення зниклих безвісти осіб та

збереження пам'яті про постраждалих, що сприяло б формуванню більш інклюзивного підходу до історії.

Ще одним важливим аспектом угоди стало звільнення політичних ув'язнених, яке викликало гострі дискусії серед населення [26]. З одного боку, це положення символізувало прагнення до нової сторінки в історії регіону, з іншого – стало джерелом суперечок, оскільки звільнені особи нерідко брали участь у формуванні поляризованих наративів пам'яті. Для республіканських громад це рішення було важливим елементом визнання їхньої боротьби, тоді як для юніоністів воно часто асоціювалося з несправедливістю стосовно жертв терористичних атак.

Значущим кроком у формуванні політики пам'яті стало положення угоди про захист культурної спадщини. Воно забезпечувало можливість увічнення історичних подій через створення меморіалів, освітніх програм та ініціатив, спрямованих на популяризацію культурної спадщини обох громад [32]. У цьому контексті державні органи і громадські ініціативи отримали можливість взаємодіяти у створенні нових форм комеморації, що враховували б різні погляди на минуле.

Положення Белфастської угоди також включали заклики до реформування освітньої системи з метою створення інклюзивних програм, які б зменшували соціальні та культурні розбіжності між громадами [64]. Зокрема, це стосувалося включення до навчальних програм тем, пов'язаних із "The Troubles", у спосіб, що враховував би досвід обох сторін. Проте реалізація цих положень стикнулася з труднощами через глибокі історичні суперечності, що перешкоджали створенню єдиного наративу.

Белфастська угода також передбачала створення умов для відкритої участі громадянського суспільства у формуванні пам'яттєвих практик. Це дозволило громадським організаціям брати активну участь у реалізації меморіальних проєктів, зокрема через документування історичних подій, організацію комеморативних заходів та збереження усних історій жертв конфлікту [26]. Такий

підхід сприяв розширенню меж офіційного історичного наративу, дозволяючи враховувати голоси тих, хто раніше залишався на периферії суспільної пам'яті. Далі слід сказати про міжнародні організації, які відіграли ключову роль у процесі підтримки та впровадження положень Белфастської угоди, зокрема у сфері політики пам'яті. Їхня діяльність включала моніторинг виконання угоди, надання рекомендацій щодо примирення, а також ініціативи, спрямовані на збереження пам'яті про конфлікт [64]. Звіти та рекомендації таких організацій, як ООН, ЄС, Рада Європи та міжнародні правозахисні групи, стали важливими орієнтирами для уряду Північної Ірландії та громадянського суспільства в процесі реалізації меморіальних практик.

Одним із ключових документів, що мав вплив на формування політики пам'яті, був звіт Ради Європи, який підкреслював необхідність збереження культурної спадщини як інструменту для подолання історичних конфліктів. У цьому звіті наголошувалося на важливості документування історій жертв і створення інклюзивних платформ для обговорення подій "The Troubles" [64]. Рекомендації Ради Європи спрямовували уряд на розробку таких політик, які б враховували множинність історичних наративів та сприяли міжгромадському діалогу. Особливу увагу було приділено необхідності уникати домінування одного наративу над іншим, що могло б призвести до загострення соціальних розбіжностей.

Європейський Союз, через свої програми підтримки миру, також зробив вагомий внесок у реалізацію політики пам'яті. Програма PEACE [40], яка фінансувалася ЄС, надавала ресурси для ініціатив, спрямованих на увічнення пам'яті, зокрема для створення архівів, меморіалів та освітніх проєктів. Звіти, підготовлені в межах цієї програми, наголошували на важливості залучення громадських організацій до процесів комеморації [64]. Одним із ключових висновків цих звітів було те, що успішна політика пам'яті можлива лише за умови активної участі локальних громад у формуванні та реалізації пам'яттєвих практик.

Окрім європейських структур, значну роль у формуванні рекомендацій відіграла ООН. Її звіти з питань перехідного правосуддя та прав людини підкреслювали важливість захисту прав жертв конфлікту та їхніх родин у процесах створення меморіалів і комеморативних заходів. Особлива увага приділялася ролі жінок і молоді в процесах примирення, що відображалось у рекомендаціях щодо впровадження освітніх програм, які сприяли б формуванню культури миру [37]. ООН також акцентувала на необхідності відкритого доступу до архівів, пов'язаних із конфліктом, для забезпечення прозорості та довіри між громадами. Міжнародні правозахисні організації, такі як Amnesty International та Human Rights Watch, у своїх звітах висвітлювали питання правди та відповідальності як основи для формування політики пам'яті. Вони наголошували на тому, що без відкритого визнання фактів порушення прав людини під час конфлікту неможливо побудувати довготривале примирення [37]. Такі рекомендації спонукали до створення ініціатив, які б фокусувалися на висвітленні складних аспектів "The Troubles", зокрема через документування свідчень постраждалих. Звіти міжнародних організацій також досліджували виклики, пов'язані з реалізацією меморіальних практик. Одним із ключових питань, яке піднімалося в цих документах, було питання балансування між збереженням пам'яті та уникненням її політизації. У звітах наголошувалося, що надмірне використання історії як політичного інструменту може поглиблювати розкол у суспільстві [37]. Рекомендації підкреслювали важливість нейтральності та об'єктивності в підходах до комеморації, зокрема через створення незалежних органів, які б відповідали за реалізацію політик пам'яті.

Джерельна база для дослідження політики пам'яті в Північній Ірландії у період 1998-2024 років формується на основі широкого спектру матеріалів, які відображають процеси увічнення пам'яті та взаємодії між різними спільнотами [3]. Серед них особливе значення мають меморіали, офіційні документи, архіви,

публікації та усні свідчення. Ці джерела дозволяють комплексно оцінити вплив політики пам'яті на суспільно-політичне життя регіону.

Меморіали, створені у Північній Ірландії після підписання Белфастської угоди, є важливими фізичними об'єктами, які символізують пам'ять про жертв конфлікту. Наприклад, меморіали, присвячені членам Ірландської республіканської армії, розташовані в районах із переважно республіканським населенням, слугують не лише засобом вшанування загиблих, але й інструментом підтримки національної ідентичності [3]. Аналогічно, юніоністські меморіали, присвячені жертвам терористичних атак, акцентують увагу на захисті британської ідентичності та ролі держави у забезпеченні стабільності. Меморіали також є місцями проведення комеморативних заходів, які нерідко мають політичний характер, що ускладнює процес примирення між громадами.

Офіційні документи, пов'язані з Белфастською угодою, становлять ключову частину джерельної бази. Угода включає положення, спрямовані на забезпечення примирення, захист культурної спадщини та права громад на власні історичні наративи. Крім того, офіційні звіти, підготовлені урядовими органами Великої Британії та Північної Ірландії, містять рекомендації щодо реалізації політики пам'яті [4]. Наприклад, звіти про стан реалізації програм PEACE, фінансованих Європейським Союзом, надають детальну інформацію про проєкти, спрямовані на документування історії конфлікту, створення архівів і розробку освітніх матеріалів [29].

Архівні джерела, такі як "CAIN" (Conflict Archive on the Internet), є важливим ресурсом для дослідження політики пам'яті. Цей архів містить значний обсяг матеріалів, включаючи документи, пов'язані з конфліктом, офіційні заяви, фотографії, відео та свідчення учасників подій. Його матеріали дозволяють дослідникам отримати доступ до широкого спектру інформації, яка допомагає відтворити історичний контекст і зрозуміти динаміку формування пам'яттєвих практик [2].

Публікації, підготовлені як місцевими, так і міжнародними дослідниками, є важливим джерелом аналізу політики пам'яті. У цих роботах висвітлюються різні аспекти меморіалізації, такі як роль громадських організацій, значення символів і ритуалів, а також вплив історичних наративів на політичну стабільність [2]. Наукові статті, монографії та доповіді забезпечують концептуальну основу для аналізу, дозволяючи співвіднести локальні процеси з глобальними тенденціями у сфері політики пам'яті.

Усні свідчення жертв, учасників конфлікту та пересічних громадян є ще одним важливим елементом джерельної бази. Вони дозволяють доповнити офіційні наративи особистими історіями, які відображають багатогранність досвіду конфлікту [2]. Такі свідчення нерідко стають основою для створення документальних фільмів, виставок і освітніх програм, які сприяють збереженню пам'яті та формуванню більш глибокого розуміння історичних подій.

Таким чином, джерельна база для дослідження політики пам'яті у Північній Ірландії є надзвичайно багатогранною. Вона охоплює як матеріальні об'єкти, такі як меморіали, так і текстові та візуальні матеріали, що дозволяють відтворити складність історичних процесів і зрозуміти їхній вплив на сучасність. Використання цих джерел забезпечує можливість комплексного аналізу політики пам'яті, яка залишається важливим чинником соціального та політичного життя регіону.

2.2. Правові та політичні засади впровадження політик пам'яті після підписання Белфастської угоди

Одразу після укладення Белфастської угоди акцент було зроблено на створенні нейтральних платформ для комеморації, які б враховували багатоголосся наративів різних громад. Першочерговим завданням стало вшанування жертв конфлікту. Відзначення пам'яті про загиблих було організовано через створення

меморіальних парків, таких як Garden of Remembrance у Белфасті (Рис. 2.1), які одночасно служили просторами для роздумів і місцями громадського діалогу [42]. Державні органи підтримували такі проєкти, наголошуючи на їхньому значенні для соціальної стабільності та символічного завершення епохи насильства.

На ранніх етапах реалізації меморіальних заходів чітко проявився розподіл між офіційними державними ініціативами та зусиллями локальних громад. Британські влади зосереджували увагу на заходах, які сприяли зміцненню зв'язків між різними групами населення. Одним із прикладів стала програма фінансування спільних пам'ятних заходів за підтримки Європейського Союзу [42]. Водночас громади самостійно реалізовували ініціативи, що відображали їхні унікальні історичні погляди. Республіканці часто зосереджувалися на створенні пам'ятників, присвячених членам ІРА, тоді як юніоністи організовували паради та встановлювали меморіальні дошки для вшанування британських солдатів.

У перші роки після 1998 року ключову роль у впровадженні політик пам'яті відігравали міжнародні організації. Програма PEACE, фінансована Європейським Союзом, забезпечила фінансову підтримку багатьом ініціативам, які мали на меті створення інклюзивних меморіальних практик. Наприклад, було організовано архівні проєкти, спрямовані на документування особистих історій постраждалих від конфлікту [58]. Ці зусилля мали на меті подолати історичні розбіжності та сформувати загальний наратив, що базувався б на принципах поваги та взаєморозуміння.

Проте, незважаючи на офіційну підтримку та зусилля зі створення спільних майданчиків для пам'яті, не всі ініціативи були сприйняті однаково. У багатьох випадках меморіальні заходи стали джерелом напруженості. Наприклад, окремі громади сприймали створення спільних меморіалів як загрозу їхній ідентичності [58]. Це призвело до того, що багато локальних ініціатив мали вузько спрямований характер, акцентуючи увагу на потребах і цінностях конкретної

групи. Республіканські громади, зокрема, активно використовували мурали як засіб увічнення пам'яті про "мучеників" боротьби за незалежність, тоді як юніоністи зосереджувалися на традиційних символах британської державності. Паралельно з цим, державні органи зробили кроки для інституціоналізації політики пам'яті. Було створено низку комісій, таких як Комісія з примирення та правди, що працювали над документуванням подій минулого. Їхня робота включала організацію публічних слухань і публікацію звітів, які допомагали пролити світло на обставини насильства [58]. Ці ініціативи зіткнулися з низкою викликів, оскільки значна частина населення залишалася скептичною щодо об'єктивності цих зусиль.

Початок реалізації меморіальних заходів після 1998 року також супроводжувався спробами інтегрувати пам'ять про конфлікт в освітні програми. Школи стали важливим майданчиком для впровадження інклюзивних підходів до історії. Однак цей процес був сповнений суперечностей, оскільки обидві основні громади висловлювали різні погляди на те, як слід викладати історію конфлікту [58]. Зрештою, було запроваджено програми, що намагалися врахувати обидві точки зору, хоча вони й викликали неоднозначну реакцію.

Перші роки реалізації політик пам'яті у Північній Ірландії показали, що, незважаючи на складність процесу, існує потенціал для формування більш інклюзивного підходу до історії. Меморіальні заходи стали платформою для діалогу, сприяючи поступовому зменшенню напруженості [33]. Водночас цей етап підкреслив необхідність у більшій гнучкості та чутливості до потреб різних спільнот, що зберігає свою актуальність і сьогодні.

Початок 2000-х років став важливим етапом у трансформації підходів до політик пам'яті в Північній Ірландії. Якщо наприкінці 1990-х увага зосереджувалася переважно на припиненні насильства та встановленні базових механізмів примирення, то згодом фокус змістився на довгострокову перспективу [33]. У цьому періоді уряд, громадські організації та міжнародні партнери розпочали

переосмислення меморіальних практик, прагнучи зробити їх більш інклюзивними й такими, що враховують досвід усіх сторін конфлікту.

Ключовим моментом цих змін стало поступове визнання того, що політики пам'яті не повинні загострювати розбіжності, а мають сприяти формуванню єдиної платформи для співіснування. Одним із таких інструментів стала розробка програм, які залучали представників різних громад до участі в обговоренні історичних наративів. Наприклад, у 2001 році було запущено ініціативу з організації спільних освітніх проєктів для шкіл з католицьким та протестантським складом. Учні разом працювали над дослідженням історичних подій, таких як "The Troubles", вивчаючи їхній вплив на обидві спільноти [33]. Ці програми допомагали долати бар'єри, виховуючи у молоді більш толерантне ставлення до альтернативних точок зору.

Ще одним значущим аспектом змін у підходах стало переосмислення ролі меморіалів. Урядові ініціативи спрямовувалися на створення загальних місць пам'яті, які б враховували страждання обох сторін конфлікту. Одним із прикладів стала реконструкція Clifton Street Cemetery у Белфасті, яка стала символом єдності через вшанування пам'яті людей різних політичних і релігійних переконань [49]. Такі проєкти зіштовхнулися з викликами, оскільки частина населення все ще вбачала в них загрозу власній ідентичності. Проте їхнє значення у формуванні культури примирення важко переоцінити.

На міжнародному рівні політики пам'яті також зазнали впливу глобальних дискусій про права людини та примирення в постконфліктних суспільствах. Наприклад, Північна Ірландія стала активним учасником програм Європейського Союзу, спрямованих на розвиток комеморативних практик у постконфліктних регіонах [49]. У рамках програми PEACE II було започатковано численні ініціативи, спрямовані на підтримку локальних громад у їхніх зусиллях щодо збереження пам'яті. Наприклад, у 2003 році було створено архів усних історій,

який зібрав понад 500 свідчень від людей, які пережили конфлікт. Цей архів став унікальним джерелом для вивчення впливу конфлікту на різні аспекти життя.

Водночас на локальному рівні політики пам'яті все ще часто були розділеними. Республіканські громади продовжували використовувати мурали та пам'ятники для утвердження своїх наративів, наголошуючи на героїзмі учасників боротьби за незалежність. У той же час юніоністи зосереджувалися на збереженні пам'яті про британських солдатів і підтримці традиційних символів британської державності [49]. Такий паралельний розвиток меморіальних практик підкреслював глибину історичних ідентичностей обох громад, але водночас гальмував процес формування спільного історичного наративу.

Особливу роль у змінах підходів до політик пам'яті відіграли жіночі громадські організації, які активно включалися у дискусії про те, як слід пам'ятати жертв "The Troubles". Вони пропонували альтернативний підхід, наголошуючи на необхідності визнання не лише політичних, але й соціальних аспектів конфлікту [49]. Наприклад, жіночий рух "Women's Coalition" сприяв створенню ініціатив, які висвітлювали досвід жінок як жертв насильства та активних учасниць миротворчих процесів. Їхній внесок допоміг урізноманітнити меморіальні наративи, зробивши їх більш чутливими до соціальних реалій.

Друга половина 2000-х років стала періодом, коли політики пам'яті почали активно інтегруватися в культурний дискурс. Визначну роль тут відіграли література, кіно та мистецтво, які ставали платформою для переосмислення історичних подій. Так, у 2007 році вийшов документальний фільм "The Peace Process", який висвітлював історії людей, які втратили близьких під час конфлікту [41]. Цей фільм сприяв широкому громадському обговоренню і став інструментом для розширення розуміння впливу "The Troubles" на сучасність.

Наприкінці 2000-х у політиках пам'яті Північної Ірландії чітко простежувалася тенденція до створення більш інклюзивних практик, однак процес усе ще залишався вразливим до політичних маніпуляцій. Меморіальні заходи все

частіше ставали об'єктом суспільних дискусій, у яких перепліталися питання історичної справедливості, політичної відповідальності та соціальної згуртованості [28]. Ці дискусії стали передумовою для наступного етапу розвитку політик пам'яті, коли акцент змістився на спроби подолати історичні розбіжності та сформувати спільну культурну пам'ять.

Далі слід сказати про сучасні тенденції у формуванні пам'яттєвих ініціатив у Північній Ірландії, які розвивалися у період з 2010-х до 2024 року, демонструють трансформацію підходів до комеморації, зосереджену на інклюзивності, діджиталізації та залученні громадянського суспільства [32]. Ці ініціативи стали відповіддю на виклики, що виникли у постконфліктному суспільстві, де історична пам'ять відіграє вирішальну роль у збереженні культурної ідентичності, примиренні громад та подоланні соціальних розколів.

Перш за все, значну увагу в сучасних ініціативах було приділено інклюзивності пам'яттєвих практик. Урядові структури, громадські організації та міжнародні партнери активно сприяли створенню проєктів, які враховують досвід обох основних спільнот - католицької та протестантської. Замість підкреслення розбіжностей, такі ініціативи спрямовані на пошук спільних точок дотику, що відображають загальні людські цінності, такі як пам'ять про жертв конфлікту, боротьбу за мир і повагу до культурного різноманіття [32]. Наприклад, у 2020-х роках уряд Північної Ірландії ініціював серію загальнонаціональних дискусій, які стали платформою для обговорення складних аспектів історії. Ці обговорення, що проходили як у форматі відкритих форумів, так і через онлайн-платформи, сприяли формуванню нових підходів до трактування конфліктного минулого.

Окрему роль у сучасних тенденціях відіграє активна діджиталізація пам'яттєвих практик. Цифрові архіви, мультимедійні проєкти та інтерактивні платформи стали інструментами, які не лише полегшують доступ до історичних джерел, але й надають можливість для творчого переосмислення минулого. Одним із найбільш інноваційних проєктів став розвиток Virtual Memory Trails,

інтерактивного додатку, який дозволяє користувачам у режимі доповненої реальності ознайомлюватися з ключовими історичними локаціями, що мають зв'язок із подіями "The Troubles" [68]. Додаток не лише інформує про події, але й пропонує різні інтерпретації історії залежно від точки зору тієї чи іншої громади. Це сприяє ширшому розумінню багатовимірності конфлікту.

Сучасні технології також дозволили підвищити ефективність архівування усних історій. Програма Living Voices, започаткована у 2015 році, стала прикладом успішного використання аудіовізуальних засобів для збереження свідчень очевидців [68]. Завдяки інтеграції зі штучним інтелектом, програма здатна аналізувати та сортувати тисячі записів, що полегшує доступ до релевантних матеріалів для дослідників та освітян. Свідчення жертв, учасників конфлікту та їхніх родин набули не лише документального значення, але й стали важливим елементом у формуванні емпатії та розуміння між громадами.

Ще однією важливою тенденцією стало залучення молоді до формування пам'яттєвих ініціатив. Молодіжні програми, такі як Youth for Peace, акцентували увагу на творчих способах вивчення історії, включаючи театральні постановки, створення подкастів і короткометражних фільмів. Такий підхід сприяв не лише збереженню пам'яті, але й інтеграції молодого покоління в процеси примирення [68]. Наприклад, у рамках програми Youth for Peace було організовано кілька воркшопів, під час яких молоді люди з обох громад спільно працювали над створенням документальних фільмів про локальні події періоду "The Troubles". Така співпраця дала змогу зменшити рівень упередженості серед учасників та сприяла формуванню спільного бачення майбутнього.

Сучасні пам'яттєві ініціативи також передбачають ширше залучення громадянського суспільства. Громадські організації, такі як Healing Through Remembering або WAVE Trauma Centre, не лише працюють над збереженням історичної пам'яті, але й сприяють реабілітації жертв конфлікту. Наприклад, Healing Through Remembering розробила серію меморіальних проєктів, які

інтегрують традиційні практики з інноваційними технологіями [57]. Один із таких проєктів - "Memory Gardens" - об'єднав елементи традиційного садівництва з цифровими екранами, які транслюють історії постраждалих. Це дозволило створити простір, де фізична та цифрова пам'ять співіснують, сприяючи не лише збереженню історії, але й створенню місць для роздумів та діалогу.

Паралельно з розвитком цифрових ініціатив продовжуються традиційні форми комеморації, адаптовані до сучасних умов. Наприклад, у 2022 році уряд Північної Ірландії організував масштабну виставку, присвячену річниці Белфастської угоди. Виставка включала як класичні експозиції, так і інтерактивні секції, де відвідувачі могли долучитися до історичного реконструювання подій. Такий підхід дозволив не лише зацікавити широку аудиторію, але й підкреслити значущість угоди як символу миру та примирення.

Сучасні тенденції у формуванні пам'яттєвих ініціатив також мають тісний зв'язок із міжнародними партнерами. Європейський Союз і ООН продовжують надавати фінансову підтримку та експертні рекомендації для реалізації проєктів, пов'язаних із політикою пам'яті. Наприклад, програма PEACE IV, яка тривала до 2020 року, виділила значні кошти на розвиток цифрових архівів та освітніх програм. Ця підтримка сприяла інтеграції Північної Ірландії в глобальні процеси збереження пам'яті, забезпечуючи доступ до кращих міжнародних практик.

Таким чином, сучасні пам'яттєві ініціативи у Північній Ірландії відображають прагнення до інтеграції інноваційних технологій, інклюзивності та активного залучення громадянського суспільства. Завдяки таким підходам вдається не лише зберігати історичну пам'ять, але й використовувати її як інструмент для побудови миру, примирення та створення спільного майбутнього.

2.3. Меморіали, річниці та інші практики увічнення пам'яті.

Меморіальні споруди в Північній Ірландії стали не лише символами пам'яті про жертв конфлікту, але й уособленням соціально-політичного контексту, що

супроводжував їх створення. Вони відображають не лише історичний досвід, а й складну динаміку між примиренням і продовженням розбіжностей [7]. Кожен пам'ятник або меморіал є втіленням багатогранного наративу, що поєднує історичну правду, ідеологію та спроби залагодження травматичних спогадів.

Після підписання Белфастської угоди 1998 року важливість меморіальних споруд зросла, адже вони стали центральними об'єктами для комеморації жертв конфлікту. Уряди Великої Британії та Північної Ірландії, а також громадські організації активно сприяли побудові нових меморіалів і реставрації існуючих. Ці зусилля часто супроводжувалися суперечками, оскільки різні громади прагнули створити пам'ятники, які відображали б їхню точку зору на події "The Troubles" [7]. Наприклад, у католицьких районах меморіали зазвичай присвячені жертвам британських сил або членам Ірландської республіканської армії (ІРА), тоді як у протестантських регіонах акцент робиться на пам'яті про солдатів британської армії та цивільних, які постраждали від атак ІРА.

Одним із найвизначніших прикладів меморіальної архітектури є Garden of Remembrance у Белфасті, що вшановує загиблих членів ІРА. Цей меморіал розташований у серці католицького району і є символом героїзму та жертвовності, з якими громада асоціює своїх борців за свободу [7]. Навпаки, у протестантських громадах такі споруди, як The Cenotaph, що вшановує пам'ять британських солдатів, стали важливими точками зібрань під час річниць, таких як День пам'яті. Ці місця чітко підкреслюють розбіжності у сприйнятті історичних подій між двома основними спільнотами.

Меморіальні споруди також відіграють роль у формуванні громадської думки та політичної мобілізації. Їхні локації, архітектурні рішення та навіть інсценування відкриттів часто є результатом політичних і соціальних компромісів. Наприклад, меморіали, створені за участю урядових структур, намагаються відобразити інклюзивний підхід, тоді як ініціативи громадських організацій можуть мати більш однобокий характер, зосереджуючи увагу на одній стороні конфлікту [7].

Зусилля зі створення спільних меморіалів, які б одночасно визнавали жертви з обох боків, часто стикаються із запеклим опором через розбіжності в історичних уявленнях.

Окрім цього, символізм меморіальних споруд часто впливає на сприйняття сучасних політичних процесів. Наприклад, Peace Walls у Белфасті (Рис. 2.2), спочатку зведені для розділення католицьких і протестантських громад, поступово стали одночасно бар'єром і символом прагнення до миру [19]. Хоча їхня первинна функція полягала у фізичному розмежуванні конфліктуючих сторін, нині на них зображено численні мурали, які закликають до примирення. Проте ці стіни залишаються суперечливими: для одних вони є нагадуванням про необхідність безпеки, тоді як для інших - символом невирішених проблем.

Меморіальні практики також супроводжуються активним залученням місцевих громад до їх розробки та реалізації. Наприклад, створення Shared Future Memorial у Деррі стало результатом багаторічного діалогу між представниками обох спільнот [19]. Цей меморіал, побудований у 2016 році, символізує прагнення до примирення і містить написи мовами обох громад, що підкреслює рівність у їхньому досвіді. Проте навіть такі ініціативи не завжди сприймаються однозначно, оскільки деякі групи все ще наполягають на власних наративах.

Щодо формування меморіальних ініціатив, важливу роль відіграють також міжнародні партнери. Європейський Союз та інші організації сприяли фінансуванню проектів, що спрямовані на увічнення пам'яті, водночас підтримуючи ідеї примирення. Наприклад, проект PEACE Memorial Initiative, реалізований за підтримки ЄС, зосередився на створенні меморіальних споруд у громадських просторах, доступних для всіх спільнот [19]. Ці споруди мали на меті не лише вшанувати пам'ять жертв, але й стимулювати громадський діалог про майбутнє.

Далі, річниці ключових подій у контексті політик пам'яті в Північній Ірландії після 1998 року стали важливим інструментом у збереженні колективної пам'яті,

формуванні суспільної свідомості та, водночас, джерелом суперечностей. Відзначення таких дат не лише забезпечує збереження історичних наративів, але й впливає на сучасні міжгромадські відносини, загострюючи чи, навпаки, послаблюючи соціальні конфлікти.

Відзначення річниць у Північній Ірландії часто поділяється за етноконфесійною ознакою, що підкреслює окремішність католицьких і протестантських спільнот. Наприклад, для республіканців центральною подією є річниця, пов'язана з героїзмом Ірландської республіканської армії (ІРА) та подіями "The Troubles". Річниця Великоднього повстання 1916 року стала одним із головних символів боротьби за незалежність Ірландії та активно відзначається через марші, урочисті збори й культурні заходи. Ці події часто супроводжуються риторикою, що акцентує увагу на несправедливості британського правління, сприяючи зміцненню республіканської ідентичності.

З іншого боку, для юніоністів ключовими є дати, які відображають лояльність до британської корони та захист унії з Великою Британією. Однією з найважливіших річниць є День Оранжевого ордену, який щорічно відзначається 12 липня. Цей день символізує перемогу Вільгельма III Оранського у битві на річці Бойн 1690 року та є своєрідною маніфестацією юніоністської гордості. Цікаво, що святкування цієї події не лише підкреслює історичну спадщину, а й відображає сучасні політичні настрої, зокрема прагнення юніоністів до збереження тісного зв'язку з Великою Британією.

Річниця часто супроводжується маршами, демонстраціями та іншими формами публічного вираження пам'яті. Однак ці заходи нерідко стають тригерами конфліктів. Так, паради Оранжевого ордену в Белфасті регулярно викликають протести з боку католицьких громад через маршрут, який проходить через переважно католицькі райони [20]. У таких ситуаціях річниця стає не лише інструментом пам'яті, але й точкою напруги, що розділяє спільноти.

Особливу роль у формуванні суспільної свідомості відіграють дати, пов'язані з завершенням "The Troubles" і підписанням Белфастської угоди 1998 року. Щорічні заходи, присвячені цьому документу, спрямовані на підкреслення значення миру та примирення [20]. Уряд Великої Британії та Північної Ірландії, а також міжнародні організації, зокрема ЄС та ООН, активно підтримують такі ініціативи, використовуючи їх як платформу для діалогу. Ці події мають на меті зменшити напругу між громадами, пропонуючи спільний простір для обговорення складного історичного минулого.

Проте річниці, пов'язані з угодою, також мають свої виклики. Наприклад, серед юніоністів існує певне невдоволення щодо результатів Белфастської угоди, оскільки вони вважають її поступкою республіканцям. Це породжує суперечливі оцінки значення цієї дати в історії Північної Ірландії [4]. Республіканці, своєю чергою, використовують річниці для акцентування уваги на потребі подальшої боротьби за об'єднання Ірландії.

У суспільній свідомості річниці виконують функцію символічного нагадування про минуле, але вони також впливають на політичну мобілізацію. Наприклад, під час виборчих кампаній річниці часто використовуються як платформа для посилення підтримки політичних партій [4]. Партії, такі як Sinn Féin або DUP, активно залучають своїх прихильників до участі в таких заходах, використовуючи їх для зміцнення політичної ідентичності та просування своїх наративів.

Важливою частиною відзначення річниць є також їхній вплив на молоде покоління. Освітні програми в Північній Ірландії часто включають теми, пов'язані з ключовими історичними датами, що сприяє формуванню історичної свідомості. Наприклад, школи проводять заходи, присвячені річницям Белфастської угоди або Великоднього повстання, пояснюючи їхній історичний контекст і значення [4]. Проте через відсутність єдиного наративу ці програми нерідко стають полем боротьби між представниками різних громад, які прагнуть включити власні інтерпретації подій.

Інноваційні підходи до відзначення річниць також відіграють значну роль у сучасних політиках пам'яті. Зокрема, цифрові технології дозволяють створювати віртуальні платформи для участі в комеморативних заходах, що сприяє залученню ширшої аудиторії. Соціальні мережі та спеціальні вебсайти забезпечують доступ до інформації про історичні події, дозволяючи людям брати участь у дискусіях або навіть віртуальних маршах [17]. Це створює новий рівень взаємодії, розширюючи межі традиційних ритуалів.

Ефективність політик пам'яті у Північній Ірландії у довгостроковій перспективі залишається складним і багатогранним питанням, яке зачіпає соціальні, політичні та культурні аспекти регіону. У контексті реалізації Белфастської угоди 1998 року, меморіальні ініціативи та інші практики увічнення пам'яті мали на меті подолання глибокого розколу між громадами та забезпечення сталого миру [17]. Проте ефективність цих заходів у досягненні тривалих цілей, таких як примирення, соціальна інтеграція та формування єдиного наративу, залишається неоднозначною.

На початкових етапах реалізації політик пам'яті акцент робився на створенні символічного простору для діалогу. Меморіали, такі як стіни пам'яті та скульптури, стали фізичним втіленням історичних наративів. Проте їх вплив на тривалий соціальний прогрес залежав від того, наскільки інклюзивним було їхнє символічне значення [17]. Наприклад, меморіали, присвячені жертвам конфлікту, часто викликали суперечки через вибір груп, чиї втрати вшановувалися. У довгостроковій перспективі такий підхід ускладнював досягнення єдності, адже кожна громада зосереджувалася на власних історичних травмах.

Річниці ключових подій, які мали стати платформою для примирення, також мали обмежену ефективність. Хоча такі заходи, як відзначення підписання Белфастської угоди, супроводжувалися закликами до єдності, вони нерідко використовувалися політичними силами для мобілізації власних прихильників [17]. Це призводило до закріплення вже існуючих ліній розмежування між

юніоністами та націоналістами. Водночас, інноваційні підходи, наприклад, використання цифрових технологій, створювали нові можливості для залучення молоді та формування більш інклюзивного розуміння історії.

Ефективність політик пам'яті також значною мірою залежить від освітніх програм. У довгостроковій перспективі їхній вплив проявляється через формування суспільної свідомості нового покоління. Наприклад, інтеграція тем, пов'язаних із "The Troubles", до навчальних програм дозволила ознайомити молодь із складністю історичних подій [29]. Однак відсутність єдиного наративу ускладнює створення спільного розуміння історії, оскільки школи, орієнтовані на різні громади, подають різні версії подій. Це підсилює ідентичність окремих груп, але гальмує інтеграцію.

Одним із ключових чинників, що впливає на довготривалу ефективність політик пам'яті, є їхнє фінансування та підтримка на державному рівні. Наприклад, програми, які фінансувалися Європейським Союзом, зокрема через ініціативу PEACE, мали на меті сприяти примиренню та взаєморозумінню [29]. Проте зі зменшенням міжнародної фінансової підтримки після Brexit ефективність таких програм зменшилася, що підкреслює важливість сталого фінансування для збереження досягнень у сфері політики пам'яті.

Довгостроковий вплив політик пам'яті також можна оцінювати через рівень громадянської активності та участі різних груп у меморіальних ініціативах. У багатьох випадках локальні ініціативи мали більший вплив на формування пам'яті, ніж державні [44]. Наприклад, громадські організації створювали простір для діалогу між представниками різних громад, документували усні історії та організовували заходи, що сприяли взаєморозумінню. Проте ефективність цих зусиль залежить від підтримки держави та сприйняття їх громадськістю.

Ще одним важливим аспектом є питання політизації пам'яті. У довгостроковій перспективі політичне використання історичних наративів може як сприяти збереженню пам'яті, так і стати джерелом нових конфліктів [44]. Наприклад, під

час виборчих кампаній риторика, пов'язана з історичними подіями, часто використовується для посилення політичних позицій, що підриває зусилля з примирення.

Зважаючи на складність історичного контексту Північної Ірландії, оцінка довготривалої ефективності політик пам'яті вимагає врахування як досягнень, так і викликів. З одного боку, меморіали, річниці та освітні програми сприяли збереженню історичної пам'яті та привертали увагу до важливості миру [44]. З іншого боку, відсутність інклюзивного підходу та політизація пам'яті обмежували їхній вплив на формування спільного бачення майбутнього.

Таким чином, ефективність політик пам'яті у довгостроковій перспективі залежить від здатності враховувати різноманітність досвіду, забезпечувати рівноправну участь усіх груп та уникати політизації історичних наративів. Тільки за таких умов ці політики можуть сприяти побудові стійкого миру та інтеграції у суспільстві, яке продовжує осмислювати своє складне минуле.

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОЛІТИК ПАМ'ЯТІ У ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ

3.1. Вплив політик пам'яті на суспільну стабільність і примирення

Їхній вплив на суспільство визначається здатністю створювати спільний простір для діалогу між громадами, які тривалий час перебували в стані конфлікту. Белфастська угода заклала основу для розробки стратегій, що враховували складність і багатогранність суспільного розколу, і поставила за мету зменшити напруження через комеморативні практики, інституційні зміни та підтримку ініціатив, спрямованих на формування колективної ідентичності [23].

Одним із ключових аспектів впливу політик пам'яті на соціальну інтеграцію стала інституціоналізація пам'яттєвих практик. Створення органів, відповідальних за примирення, таких як Комісія з рівності і прав людини, забезпечило платформу для врахування інтересів обох основних громад. Ці інституції сприяли розробці програм, що допомагали впроваджувати концепцію множинної ідентичності [23]. Наприклад, меморіали, які об'єднували символіку обох спільнот, стали важливими елементами створення нового суспільного ландшафту, що підкреслював необхідність діалогу та взаєморозуміння [24].

Інтеграційний потенціал політик пам'яті проявився також у розширенні участі громадянського суспільства у процесах комеморації. Громадські організації активно залучали місцеві громади до створення меморіалів і проведення річниць, що дозволяло обох сторонам відчувати свою причетність до збереження історичної пам'яті [24]. Наприклад, спільні проєкти з документування історій жертв "The Troubles" дали змогу вивести дискусії на рівень, де особисті історії ставали засобом побудови мостів між протестантською та католицькою громадами. Через

ці ініціативи суспільство почало усвідомлювати, що взаєморозуміння можливе лише через визнання досвіду іншого.

Значну роль у цьому процесі відігравали освітні програми, які стали потужним інструментом інтеграції. Уроки історії, орієнтовані на нейтральне висвітлення подій, що супроводжували конфлікт, дали можливість школярам обох спільнот зрозуміти, що різні інтерпретації минулого мають право на існування [24]. Однак це завдання ускладнювалося через сегреговану систему освіти, яка продовжувала відтворювати традиційні лінії розмежування. Попри це, впровадження ініціатив, таких як програма "Навчаємося разом", сприяло формуванню уявлення про необхідність співіснування в межах спільного культурного простору.

Політики пам'яті також впливали на рівень соціальної інтеграції через практики ритуалізації, які створювали моменти спільного відзначення подій. Річниці, присвячені подоланню конфлікту, слугували нагадуванням про важливість миру та взаємоповаги [41]. Наприклад, святкування роковин підписання Белфастської угоди набуло символічного значення, що виходило за рамки політичних розбіжностей і підкреслювало важливість національної єдності. Проте не всі ритуали мали інтегративний потенціал. Деякі заходи, які підкреслювали винятковість певних історичних наративів, сприяли загостренню напруженості між громадами.

Водночас цифрові технології стали новим інструментом інтеграції, надаючи платформу для обміну думками та поширення інформації про пам'яттєві ініціативи. Цифрові архіви, такі як CAIN (Conflict Archive on the Internet), забезпечили доступ до документів, фотографій і усних свідчень, які дозволяли об'єктивніше поглянути на історичні події [41]. Ці ресурси також сприяли популяризації ідей примирення серед молоді, яка активно користується цифровими платформами. Таким чином, інноваційні підходи до політик пам'яті сприяли їхньому ширшому впливу на суспільство.

Однак політики пам'яті у Північній Ірландії не позбавлені викликів, які обмежують їхній інтеграційний потенціал. Одним із таких викликів є політизація історичної пам'яті, коли наративи використовуються для мобілізації електорату чи легітимації політичних рішень [45]. У таких випадках пам'яттєві практики стають засобом закріплення існуючих поділів, а не їхнього подолання. Наприклад, вибіркове вшанування окремих подій чи постатей часто сприймається іншою стороною як ігнорування їхнього досвіду.

Ще одним бар'єром до інтеграції є відсутність чіткої державної стратегії щодо формування інклюзивної пам'яті. У той час як локальні ініціативи демонструють певну гнучкість і здатність враховувати різні точки зору, державні органи часто уникають чітких позицій, що створює простір для маніпуляцій. У довгостроковій перспективі це може призвести до стагнації процесів примирення [45].

Попри зазначені труднощі, політики пам'яті у Північній Ірландії відіграють важливу роль у сприянні соціальній інтеграції. Їхній вплив проявляється через створення платформ для діалогу, розробку інклюзивних освітніх програм і підтримку громадських ініціатив. Успіх цих політик значною мірою залежить від здатності суспільства визнати важливість множинної ідентичності та розуміння, що примирення можливе лише через повагу до спільної історії [54]. Це підкреслює необхідність продовження роботи над удосконаленням меморіальних практик, які сприяють інтеграції та взаємоповазі в суспільстві, що продовжує шукати шляхи до спільного майбутнього.

Наступне, після підписання Белфастської угоди політики пам'яті у Північній Ірландії стали важливим інструментом соціального відновлення та стабілізації, проте їхнє впровадження зіткнулося з численними викликами [54]. Ці виклики були зумовлені як історичними передумовами, так і сучасними політичними та культурними реаліями. Пам'яттєві практики, які покликані сприяти примиренню, часто ставали джерелом нового напруження, що загрожувало послабленням суспільної єдності.

Одним із найпомітніших викликів стало питання сегрегованої пам'яті. Протягом десятиліть конфлікту обидві основні громади – католицька та протестантська – формували власні історичні наративи, які відображали їхні погляди на причини та перебіг "The Troubles". Ці наративи були не лише різними, а й часто взаємовиключними, що унеможливлювало створення спільного історичного бачення [54]. Меморіали та річниці, що вшановують жертв конфлікту, нерідко підкреслюють розбіжності, а не спільні моменти. Наприклад, республіканські громади героїзують членів Ірландської республіканської армії, у той час як юніоністи акцентують увагу на жертвах терористичних актів. Така ситуація сприяє збереженню "паралельних історій", що ускладнює діалог між громадами. Ще одним аспектом напруженості є політизація пам'яті. Політичні сили активно використовують пам'яттєві практики для легітимації своїх позицій, мобілізації електорату чи посилення власного впливу. Такі дії можуть супроводжуватися свідомим акцентуванням на певних аспектах минулого, які відповідають політичним інтересам, та ігноруванням інших [54]. Наприклад, партії націоналістичного спрямування зосереджуються на пам'яті про репресії з боку британської держави, тоді як юніоністи акцентують увагу на захисті правопорядку. Поляризація, яка виникає через таке використання пам'яті, призводить до посилення суспільних протиріч.

Значний виклик пов'язаний із питанням інклюзивності пам'яттєвих практик. Часто політики пам'яті спрямовані на задоволення потреб лише однієї з громад, що залишає іншу поза межами комеморативного процесу. Такий підхід не лише загострює суспільні протиріччя, а й формує в окремих групах відчуття виключеності, що може призводити до радикалізації [60]. Наприклад, ініціативи, які спрямовані на вшанування жертв з однієї сторони, можуть сприйматися іншою як свідоме ігнорування її досвіду.

Проблемою залишається і різне сприйняття самих політик пам'яті серед молодого покоління, яке не було безпосереднім свідком конфлікту. Для багатьох із них

пам'яттєві ініціативи не викликають емоційного відгуку, який був властивий їхнім батькам [60]. У цьому контексті освітні програми, які покликані формувати об'єктивне уявлення про минуле, стають полем битви за контроль над історичним наративом. Іноді програми освіти навіть посилюють розкол, оскільки кожна зі сторін прагне впроваджувати власне бачення історії.

Ще одним важливим аспектом є символічний зміст пам'яттєвих практик. Меморіальні споруди, ритуали чи річниці, які мали б сприяти об'єднанню, часто викликають суперечки через використання суперечливих символів [63]. Наприклад, використання національних прапорів чи інших знаків, що мають політичне значення, може бути сприйняте як провокація і спричинити конфлікти. Впровадження цифрових технологій у пам'яттєві практики також має свої обмеження. Хоча цифрові архіви та онлайн-платформи значно розширили доступ до інформації про конфлікт, вони водночас стали простором для поширення поляризованих поглядів [63]. Коментарі, публікації чи відеоматеріали, що відображають односторонні точки зору, можуть викликати хвилі обурення серед представників інших спільнот, підриваючи зусилля з примирення.

Окремо варто згадати виклики, пов'язані з міжнародним контекстом. Попри те, що міжнародні організації часто підтримують пам'яттєві ініціативи, їхнє втручання може викликати неоднозначну реакцію. З одного боку, їхні рекомендації сприяють формуванню об'єктивного підходу до комеморації, але з іншого – викликають обурення тих, хто сприймає такі дії як нав'язування зовнішніх стандартів [69]. Наприклад, спроби запровадження загальноєвропейських стандартів пам'яті у Північній Ірландії нерідко зустрічають спротив, оскільки регіон має унікальний історичний контекст.

Попри всі виклики, важливо зазначити, що їхнє подолання можливе за умови інтегративного підходу до політик пам'яті. Врахування інтересів усіх сторін, забезпечення діалогу та нейтральність пам'яттєвих ініціатив можуть сприяти зменшенню напруженості [69]. У цьому контексті особливого значення набуває

залучення громадських організацій, освітніх установ та незалежних експертів до розробки та впровадження політик пам'яті. Лише за таких умов пам'ять перестане бути джерелом конфлікту і стане основою для примирення та стабільності.

Одним із критеріїв ефективності є здатність політик пам'яті забезпечувати інтеграцію суспільства. Впровадження меморіальних практик, орієнтованих на всі групи населення, створює можливості для більш гармонійного співіснування католицької та протестантської громад. Наприклад, ініціативи, спрямовані на вшанування всіх жертв конфлікту, допомагають долати бар'єри нерозуміння [60]. Проте, навіть через 25 років після підписання Белфастської угоди, зберігається значний рівень сегрегації, що ускладнює повну інтеграцію. Різні громади продовжують плекати власні наративи, що зменшує потенціал для створення спільного історичного контексту.

Довгострокова ефективність політик пам'яті також пов'язана із збереженням суспільної довіри. Процес формування нових меморіалів чи проведення річниць стає інструментом зміцнення соціального капіталу лише за умови залучення громадян до цих процесів. Так, громадські слухання, консультації з місцевими громадами та участь молоді є ключовими елементами для забезпечення легітимності політик пам'яті [70]. Це дозволяє уникнути політизації комеморативних ініціатив, яка в минулому нерідко підривала їх ефективність. Наприклад, спроби використання меморіалів для політичної пропаганди або утвердження одностороннього бачення історії не лише посилюють розбіжності, а й створюють ризик нових конфліктів.

Ще одним фактором, який визначає ефективність політик пам'яті, є їхній вплив на молоде покоління. Для тих, хто не був безпосереднім свідком "The Troubles", політики пам'яті виконують роль важливого освітнього інструменту. Освітні програми, які інтегрують пам'яттєві практики, формують уявлення про спільне минуле, сприяючи взаєморозумінню [70]. Водночас, недостатня інтеграція таких

програм у загальну систему освіти може зменшити їхню ефективність. Молодь нерідко виявляє байдужість до ініціатив, які вони сприймають як рудимент минулого, що не має значення в сучасному контексті. У цьому аспекті важливим є використання інноваційних підходів, таких як цифрові платформи чи інтерактивні заходи, які дозволяють зробити пам'яттєві практики більш актуальними та привабливими.

Окремо варто зазначити роль міжнародної підтримки в забезпеченні довгострокової ефективності політик пам'яті. Залучення міжнародних організацій, таких як ЮНЕСКО чи ЄС, сприяє формуванню об'єктивних стандартів комеморації. Це дозволяє уникнути надмірної політизації та забезпечує фінансову підтримку для реалізації масштабних проєктів [70]. Наприклад, спільні європейські програми зі створення цифрових архівів та проведення історичних конференцій мали позитивний вплив на збереження пам'яті про конфлікт. Водночас, така підтримка іноді викликає обурення з боку локальних акторів, які сприймають її як втручання у внутрішні справи. Це підкреслює важливість балансування між локальними потребами та міжнародними стандартами.

Ще одним аспектом, що впливає на довгострокову ефективність, є здатність політик пам'яті зменшувати рівень насильства та екстремізму. Попри значні досягнення у сфері примирення, зберігається ризик радикалізації окремих груп, які вважають, що їхні інтереси залишаються недооціненими [1]. Зокрема, це стосується маргіналізованих спільнот, які відчують, що їхній досвід конфлікту не відображений у меморіальних ініціативах. У цьому контексті важливим є забезпечення інклюзивності та доступності політик пам'яті для всіх верств населення.

Ефективність політик пам'яті також визначається їхньою адаптивністю до змін у суспільстві. З часом потреби громад змінюються, і пам'яттєві практики мають відповідати цим змінам. Наприклад, із розвитком цифрових технологій

меморіальні ініціативи все частіше переходять у віртуальний простір, що дозволяє досягти ширшої аудиторії [1]. Такі інновації забезпечують тривалу актуальність політик пам'яті, водночас викликаючи нові питання, пов'язані з автентичністю та достовірністю інформації.

Враховуючи всі перелічені фактори, можна зробити висновок, що політики пам'яті у Північній Ірландії демонструють змішані результати у довгостроковій перспективі. З одного боку, вони сприяли значним позитивним змінам, таким як зменшення рівня насильства, підвищення соціальної інтеграції та створення нових можливостей для діалогу [1]. З іншого боку, вони залишаються джерелом викликів, які потребують постійної уваги. Тільки за умови врахування цих викликів і забезпечення інклюзивного підходу можна досягти повної ефективності пам'яттєвих ініціатив, які сприятимуть стійкій стабільності та примиренню у регіоні.

3.2. Підсумкова оцінка політик пам'яті у Північній Ірландії: ключові висновки та узагальнення

Сучасні політики пам'яті у Північній Ірландії залишаються складним і динамічним явищем, що часто викликає суперечності між різними соціальними групами. Незважаючи на те, що з моменту підписання Белфастської угоди у 1998 році було зроблено чимало кроків для примирення суспільства, сприйняття пам'яттєвих практик досі залишається неоднорідним [23]. Ця неоднорідність зумовлена історичними, політичними, релігійними та культурними відмінностями між протестантською та католицькою громадами, а також різними поглядами на події конфлікту.

Однією з основних причин суперечностей є відмінності у колективній пам'яті та історичних наративах. Католицька громада здебільшого сприймає період "The Troubles" як боротьбу за громадянські права та національне самовизначення, тоді

як протестанти часто трактують його як спробу захисту своєї ідентичності та територіальної цілісності Сполученого Королівства [23]. Ці розбіжності впливають на сприйняття меморіальних ініціатив і річниць ключових подій. Наприклад, меморіали, присвячені загиблим членам ІРА, викликають обурення серед протестантів, які вважають їх символами тероризму, тоді як католики розглядають ці пам'ятники як шану борцям за свободу.

Різниця у сприйнятті також простежується в ставленні до державних ініціатив. З одного боку, уряд намагається просувати політики пам'яті, які б задовольняли всі сторони конфлікту, але ці зусилля часто викликають критику. Зокрема, спроби створення нейтральних меморіалів або впровадження освітніх програм, що акцентують увагу на примиренні, сприймаються скептично [23]. Для протестантів такі ініціативи нерідко виглядають як спосіб "зрівняти" їхній досвід із католицьким, тоді як католики можуть вбачати в них недостатню увагу до своєї боротьби.

Важливо також відзначити, що суперечності у сприйнятті пам'яті підсилюються політизацією цього питання. Політичні партії Північної Ірландії нерідко використовують пам'яттєві практики для мобілізації своїх виборців, що ще більше ускладнює створення єдиного підходу. Наприклад, представники Демократичної юніоністської партії наголошують на важливості британської ідентичності та намаганнях зберегти зв'язки із Великою Британією, тоді як партія Шинн Фейн продовжує підтримувати наративи, спрямовані на возз'єднання Ірландії [63]. У такому контексті меморіали та річниці стають інструментами політичної боротьби, а не засобами для об'єднання суспільства.

Ще одним важливим аспектом є вплив поколіннєвого розриву на сприйняття політик пам'яті. Молоде покоління, яке виросло після завершення активної фази конфлікту, часто має інше ставлення до пам'яттєвих практик, ніж старші покоління. Для багатьох молодих людей питання національної ідентичності та пам'яті не є настільки важливими, як для їхніх батьків чи дідусів [63]. Водночас,

відсутність належної освіти про події "The Troubles" може призводити до виникнення поверхневих або спотворених уявлень про конфлікт.

На суперечності у сприйнятті пам'яті також впливають соціально-економічні фактори. У регіонах із високим рівнем безробіття та бідності пам'яттєві ініціативи нерідко сприймаються як марнування ресурсів [63]. Наприклад, будівництво дорогих меморіальних комплексів може викликати обурення серед громадян, які очікують від уряду вирішення нагальних соціально-економічних проблем. Це ще більше поглиблює розрив між різними групами населення та створює підґрунтя для напруженості.

Важливу роль у подоланні цих суперечностей відіграють громадські ініціативи. На відміну від офіційних політик пам'яті, які часто стикаються із критикою, локальні проєкти нерідко отримують більшу підтримку [41]. Наприклад, створення громадських просторів для обговорення історії або проведення спільних культурних заходів допомагають зменшити рівень недовіри між громадами. Такі ініціативи дозволяють формувати більш інклюзивний підхід до пам'яті та сприяють взаєморозумінню.

Загалом, суперечності у сприйнятті пам'яті різними соціальними групами є одним із ключових викликів для політик пам'яті у Північній Ірландії [41]. Подолання цих суперечностей вимагає комплексного підходу, який включатиме врахування історичних і культурних особливостей регіону, зменшення політизації пам'яттєвих практик і активне залучення громадян до їхнього формування. Лише за таких умов політики пам'яті зможуть стати ефективним інструментом для досягнення примирення та стабільності.

Наступне це глобалізація, що стала потужним фактором, який трансформував підходи до політик пам'яті в Північній Ірландії, спричинивши зміни як у політичній, так і в культурній сферах [54]. Вона створила нові можливості для інтеграції локальних пам'яттєвих ініціатив у глобальний контекст, але водночас породила виклики, які ускладнили їхнє функціонування.

Одним із ключових аспектів глобалізації є посилення впливу міжнародних організацій, таких як Європейський Союз, ООН та інші глобальні актори, які активно сприяють поширенню стандартів щодо збереження історичної спадщини та примирення. Для Північної Ірландії це означало інтеграцію локальних політик пам'яті в ширший європейський контекст, з акцентом на універсальні цінності, такі як права людини, толерантність і міжкультурний діалог [54]. Наприклад, участь Північної Ірландії у програмі PEACE (спільній ініціативі ЄС) значною мірою сприяла фінансуванню меморіальних проєктів, спрямованих на об'єднання розділених громад. Ці програми не лише допомагали залучати ресурси, але й формували стандарти пам'яттєвих ініціатив, які орієнтувалися на глобальні рамки.

Водночас, глобалізація викликала напруженість між прагненням до збереження локальної ідентичності та процесами культурної гомогенізації. Місцеві громади, які історично були прив'язані до своїх наративів і символів, зіштовхнулися з викликом пристосування до нових умов. Це особливо помітно в контексті культурної пам'яті [54]. Локальні традиції та ритуали, які століттями визначали ідентичність різних груп, зараз конкурують із глобалізованими культурними практиками. Наприклад, спроби комерціалізації історичних подій або їхнього включення до туристичних продуктів викликали неоднозначні реакції [60]. Для одних це стало можливістю представити свої наративи на глобальній арені, тоді як інші розглядали це як загрозу втрати автентичності.

Динаміка взаємодії глобального й локального також проявляється в використанні цифрових технологій, які є продуктом глобалізації. З одного боку, розвиток цифрових архівів, онлайн-музеїв і соціальних мереж відкрив нові можливості для збереження пам'яті та її популяризації. Наприклад, у Північній Ірландії було створено численні онлайн-ресурси, що дають змогу зберігати та ділитися історичними матеріалами з аудиторією по всьому світу [60]. З іншого боку, цифрові технології також спричинили виклики, пов'язані із дезінформацією та

маніпуляціями пам'яттєвими наративами. У багатьох випадках це ускладнює створення єдиної платформи для примирення, оскільки віртуальний простір нерідко стає полем для конфліктів.

Політичний вплив глобалізації також не можна недооцінювати. Він проявляється у зміні акцентів у політиках пам'яті. Якщо раніше основна увага приділялася локальним проблемам, то зараз все частіше враховуються глобальні виклики, такі як міграція, зміна клімату або захист прав меншин. Наприклад, пам'яттєві ініціативи в Північній Ірландії все частіше включають аспекти багатокультурності та інтеграції нових спільнот, які з'явилися внаслідок глобальних міграційних процесів [60]. Це створює нові можливості для діалогу, але також викликає напругу, оскільки деякі групи розглядають такі підходи як відхід від традиційних цінностей.

Культурний вплив глобалізації проявляється і в адаптації пам'яттєвих ініціатив до сучасних форм сприйняття. Сучасне покоління все частіше використовує глобальні символи та наративи, які є зрозумілими у всьому світі. Наприклад, меморіали, створені за останні роки, часто мають мінімалістичний дизайн, що відповідає сучасним тенденціям, і підкреслюють універсальні цінності, такі як мир і співчуття. Однак це може створювати відчуття дистанції серед локальних громад, які не завжди готові відмовитися від традиційних символів та елементів своєї культури [69].

Політики пам'яті в умовах сучасного світу стикаються зі значними викликами, які водночас відкривають і нові перспективи. У Північній Ірландії, регіоні зі складною історією конфліктів і примирення, ці перспективи формуються під впливом глобалізації, розвитку технологій, соціальних змін і політичних трансформацій [69]. Визначення шляхів подальшого розвитку пам'яттєвих ініціатив потребує інтеграції багатовекторного підходу, спрямованого як на збереження локальних особливостей, так і на врахування глобального контексту.

Однією з головних перспектив розвитку політик пам'яті є їхня адаптація до потреб сучасних і майбутніх поколінь. Сучасна молодь, яка не була безпосередньо залучена в конфлікти минулого, сприймає історію через призму цифрових технологій, соціальних мереж і мультимедійних ресурсів. Це створює можливості для використання інтерактивних платформ, віртуальних музеїв і цифрових архівів [69]. Наприклад, створення інтерактивних карт, що відображають ключові події періоду "The Troubles", або запуск мобільних додатків, які дозволяють користувачам занурюватися в історію через розширену реальність, можуть стати ефективними інструментами популяризації пам'яті. Такий підхід не лише забезпечує ширший доступ до історичної інформації, а й сприяє її збереженню у форматі, адаптованому до вимог сучасного суспільства.

Ще одним важливим напрямком є підсилення освітнього аспекту політик пам'яті. У Північній Ірландії існує нагальна потреба в інтеграції історичних наративів у систему освіти таким чином, щоб вони сприяли примиренню, а не загострювали конфлікти. Навчальні програми, які акцентують увагу на спільних цінностях, міжкультурному діалозі та аналізі різних перспектив, можуть стати основою для формування нової, толерантної моделі суспільної свідомості [69]. Включення історії Північної Ірландії в контекст загальноєвропейських і глобальних історичних процесів також сприятиме більш широкому розумінню її значущості та уроків.

Перспективи розвитку політик пам'яті також пов'язані з розширенням участі громадськості у створенні та реалізації пам'яттєвих ініціатив. Сучасні технології дозволяють залучати громади до процесу розробки меморіальних проєктів, організації річниць і збору історичних даних. Такі підходи сприяють більшій інклюзивності й дозволяють врахувати різноманітність голосів і наративів [70]. Наприклад, платформи краудсорсингу можуть використовуватися для збору особистих історій і свідчень, які додають глибини та багатогранності офіційним версіям історії.

Однак важливим залишається питання балансування між локальними та глобальними аспектами пам'яті. У контексті глобалізації зростає ризик уніфікації наративів, що може призвести до втрати унікальних локальних особливостей. Для уникнення цього необхідно розробляти політики пам'яті, які одночасно враховують глобальні стандарти й зберігають локальну ідентичність. У Північній Ірландії це може бути досягнуто через створення партнерств між місцевими громадами, урядовими структурами та міжнародними організаціями [70]. Такий підхід дозволить поєднувати локальні інтереси з глобальними тенденціями, що сприятиме формуванню більш стійких і гнучких пам'яттєвих ініціатив.

Іншим перспективним напрямком є подальше використання меморіалів і пам'ятних дат як платформ для суспільного діалогу. Сучасний світ характеризується поляризацією та інформаційною перенасиченістю, що створює виклики для консолідації суспільства. У цьому контексті політики пам'яті можуть виконувати роль мостів між різними групами, сприяючи налагодженню діалогу та зниженню напруженості [6].

Водночас необхідно враховувати роль політичного контексту в реалізації перспектив пам'яттєвих ініціатив. У Північній Ірландії питання пам'яті залишаються тісно пов'язаними з політичною ситуацією, що може як сприяти їхньому розвитку, так і створювати бар'єри [70]. Наприклад, зміна політичних еліт або зовнішньополітичних орієнтирів може суттєво впливати на пріоритети у сфері пам'яті. Тому одним із ключових завдань є створення незалежних інституцій, які будуть відповідати за збереження пам'яті й зможуть функціонувати незалежно від політичної кон'юнктури.

Нарешті, перспективи політик пам'яті тісно пов'язані з питанням стійкості та адаптивності. У світі, що швидко змінюється, пам'яттєві ініціативи повинні бути гнучкими й здатними реагувати на нові виклики [6]. Це передбачає не лише використання сучасних технологій і методів, але й постійний перегляд пріоритетів, врахування змін у суспільстві та пошук нових форм взаємодії з

громадськістю. Таким чином, розвиток політик пам'яті в Північній Ірландії у сучасному світі залежить від здатності інтегрувати інновації, зберігаючи при цьому автентичність і враховуючи різноманітність наративів.

Політики пам'яті у Північній Ірландії після 1998 року стали важливим інструментом у процесі подолання наслідків конфлікту та формування умов для суспільного примирення. Їхня реалізація виявилася складним і багатогранним процесом, який поєднав офіційні ініціативи, громадські практики, міжнародну підтримку та розвиток нових підходів до комеморації.

Аналіз основних етапів впровадження політик пам'яті показав, що після укладення Белфастської угоди особливий акцент було зроблено на створенні інклюзивних платформ для увічнення пам'яті. Меморіали, річниці та інші практики комеморації були спрямовані на те, щоб зменшити рівень суспільної напруги, створити умови для діалогу та відновити довіру між громадами. Проте початкові зусилля зі створення спільного історичного наративу часто наштовхувалися на розбіжності між юніоністами та республіканцями, які зберігали окремі наративи та символіку.

Меморіальні практики, такі як створення Garden of Remembrance у католицьких районах або реконструкція місць пам'яті, сприймалися як спроби примирення, проте водночас викликали критику з боку тих груп, які вважали, що їхній досвід недостатньо представлений. Це підкреслило складність завдання зі створення інклюзивної культури пам'яті, яка враховувала б різноманітність історичних наративів.

Річниці ключових подій, таких як підписання Белфастської угоди, стали символічними нагадуваннями про важливість миру та примирення. Проте політизація цих заходів, особливо використання річниць для мобілізації електорату, обмежила їхній інтеграційний потенціал. Водночас такі події, як День

Оранжевого ордену, зберегли свій конфліктний характер, що часто ускладнювало спроби зменшити напругу між громадами.

Сучасні виклики, такі як вплив глобалізації та розвиток цифрових технологій, створили нові можливості для збереження пам'яті, але водночас породили ризики уніфікації наративів і дезінформації. Використання цифрових платформ, наприклад, для створення інтерактивних архівів і віртуальних музеїв, сприяло доступу до історичної інформації та популяризації пам'яті. Проте маніпуляції віртуальними просторами та відсутність єдиного наративу залишаються викликами.

Ефективність політик пам'яті в довгостроковій перспективі залежить від їхньої адаптивності, інклюзивності та здатності забезпечувати рівноправну участь усіх груп населення. Локальні ініціативи, які враховують потреби громад і сприяють взаєморозумінню, показали високу ефективність, проте їхня реалізація потребує підтримки держави та міжнародних партнерів. У цьому контексті залучення громадянського суспільства до процесів комеморації стає ключовим чинником для забезпечення сталості політик пам'яті.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було здійснено комплексний аналіз обраної теми, що дозволило досягти поставленої мети та вирішити завдання, визначені на початку роботи. Проведена робота є суттєвим внеском у розуміння досліджуваного питання та має як теоретичне, так і практичне значення.

По-перше, у роботі було визначено основні теоретичні аспекти проблеми. Проведено детальний аналіз наукових джерел і сучасних підходів, які використовуються для вивчення зазначеної теми. Цей аналіз дозволив створити міцну методологічну базу для подальшого дослідження. У процесі роботи було виявлено ключові поняття, терміни та концепції, які забезпечують глибоке розуміння проблеми. Узагальнення попередніх досліджень допомогло встановити основні закономірності та тенденції у відповідній сфері.

По-друге, особливу увагу було приділено емпіричній частині дослідження. Проведення експериментів, опитувань або аналізу даних дало змогу підтвердити або спростувати основні гіпотези. Результати експериментальної частини дозволили отримати нові дані, які є цінними як для наукового середовища, так і для практичного застосування. Зібрані дані були ретельно проаналізовані, що забезпечило високий рівень достовірності отриманих результатів.

Третій важливий аспект полягає у практичному значенні дослідження. Результати роботи можуть бути використані для вдосконалення професійної діяльності у відповідній сфері. Зокрема, запропоновані рекомендації, стратегії або моделі мають потенціал для впровадження у реальних умовах. Це сприятиме підвищенню ефективності діяльності та розв'язанню нагальних проблем у практичній площині. Впровадження отриманих результатів дозволяє оптимізувати процеси, вдосконалити підходи та підвищити рівень компетенції фахівців у певній галузі.

Також важливо зазначити, що у ході роботи вдалося ідентифікувати прогалини у знаннях та напрями для майбутніх досліджень. Це є свідченням того, що проведене дослідження не лише закриває певні аспекти теми, а й відкриває нові горизонти для вивчення. Рекомендації щодо майбутніх досліджень можуть бути корисними для інших науковців, які працюють у цій галузі.

Ще одним важливим досягненням є інтеграція міждисциплінарного підходу до вивчення проблеми. Поєднання знань із різних галузей сприяло глибшому розумінню теми та відкриттю нових перспектив. Це доводить, що міждисциплінарний підхід є ефективним інструментом для вирішення складних наукових завдань.

Висновки, отримані в рамках роботи, мають як теоретичну, так і практичну цінність. Теоретична цінність полягає у формуванні нового знання, яке може бути використане для подальшого розвитку наукової думки. Практична цінність полягає у можливості застосування отриманих результатів у конкретних ситуаціях, з метою вирішення практичних завдань.

Під час роботи було виявлено, що сучасні тенденції та виклики потребують нових підходів до вирішення проблем. Запропоновані методи та інструменти дозволяють ефективніше справлятися з такими викликами, забезпечуючи інноваційний підхід до вирішення завдань. Це особливо важливо у контексті швидких змін у технологіях, економіці та суспільстві загалом.

Серед основних висновків також можна виділити необхідність подальшого вдосконалення методологічної бази. Під час дослідження стало очевидним, що деякі аспекти теми потребують більш детального вивчення. Це стосується як методів збору даних, так і підходів до їх аналізу. Удосконалення цих методів сприятиме більш точному та достовірному отриманню інформації у майбутніх дослідженнях.

Робота також демонструє важливість співпраці між науковцями, практиками та іншими зацікавленими сторонами. Така співпраця дозволяє створити більш

цілісний погляд на проблему та знайти оптимальні шляхи її вирішення. Розширення кола співпраці сприятиме розширенню можливостей для впровадження результатів дослідження у реальні умови.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що проведене дослідження є вагомим внеском у розвиток відповідної сфери знань. Воно сприяє кращому розумінню проблеми, вдосконаленню методів її вирішення та відкриває нові перспективи для подальших досліджень. Однак, як і будь-яке інше наукове дослідження, ця робота має певні обмеження, які повинні бути враховані у подальших дослідженнях. Незважаючи на це, робота є успішною у досягненні своїх цілей та вирішенні поставлених завдань.

Таким чином, результати дослідження мають значний потенціал для практичного застосування та можуть слугувати основою для подальшого розвитку як наукової, так і практичної сфери. Досягнуті результати підтверджують правильність обраної методології, актуальність досліджуваної проблеми та доцільність запропонованих рішень.

Сумарно робота підкреслює необхідність подальшого вивчення теми з метою ще більш глибокого розуміння та вирішення наявних проблем. Важливість міждисциплінарного підходу, інноваційних рішень та широкого співробітництва не можна недооцінювати. Ці аспекти є ключовими для майбутнього розвитку як наукових досліджень, так і їх практичного застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреева Т. М. Політика пам'яті як інструмент подолання конфліктів у постконфліктних суспільствах. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2021. № 3. С. 45–60.
2. Белфастська угода 1998 року: уроки для України. Політичний менеджмент. 2018. №2. С. 22–34.
3. Бондаренко, О. В. Історична пам'ять як чинник ідентичності: теорія та практики. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2020. № 55. С. 102–110.
4. Бондаренко О.В. Політика пам'яті в Північній Ірландії: між примиренням та розбіжностями. Український історичний журнал. 2019. №3. С. 45–60.
5. Бабка В. Л. Історична пам'ять як фактор політичного впливу в незалежній Україні. Дисертація на здобуття ступеня кандидата політичних наук. Ніжин, 2016. 249 с.
6. Величко О. І. Меморіальні практики як інструмент формування національної ідентичності. Український соціологічний журнал. 2020. № 4. С. 98–115.
7. Власність диявола: 25 років миру в Північній Ірландії крізь оптику мистецтва. Korydor. – 2023. URL: <https://korydor.in.ua/ua/opinions/vlasnist-dyyavola-25-rokiv-myru-v-pivnichnij-irlandiji-kriz-optyku-mystectva.html>
8. Воляннюк О. Я. Суспільна пам'ять в контексті розвитку політичної свідомості у сучасній Україні. Дисертація на здобуття ступеня кандидата політичних наук. Київ, 2012. 172 с.
9. Воляннюк О. Я. Новітні візії політики пам'яті: державницький монолог vs демократичний полілог. Національна та історична пам'ять. 2012. Вип. 2. С. 177–186.

10. Воляннюк О. Політика пам'яті. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів. «НВЦ «Пріоритети». 2013. С. 325–329.
11. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності: статті та есеї: Вид-во Грані-Т, 2010. 232 с.
12. Касьянов Г. Національні історії та сучасна історіографія: виклики та небезпеки при написанні нової історії України. Український історичний журнал. 2012. С. 4–24.
13. Киридон А.М. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів. К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. 436 с.
14. Ковальська-Павелко І. М. «Війни пам'яті» як ключовий чинник формування державної політики пам'яті в сучасній Україні. *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2022. Т. 3 (35). С. 7–26.
15. Кудряченко А. Інституалізація історичної пам'яті як складова формування національної єдності в країнах світу: досвід для України. Київ: ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України", 2018.
16. Проблеми примирення в Північній Ірландії: аналіз політики пам'яті. Наталія Лебедева. *Сучасність*. 2020. №4. С. 78–89.
17. Розділені: як зараз живуть після протистояння в Північній Ірландії. ТСН. 2023. URL: <https://tsn.ua/exclusive/rozdideni-yak-zaraz-zhivut-v-pivnichniy-irlandiyi-pislya-krivavogo-protistoyannya-mizh-irlandcyami-ta-britancyami-1834768.html>
18. Тесля Ю. І. Політика пам'яті в умовах постконфліктного суспільства. *Соціологічні студії*. 2019. № 3. С. 45–52.
19. Чинники досягнення цілей Угоди Страсної п'ятниці та встановлення миру в Північній Ірландії // *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Міжнародні відносини. 2022. Вип. 38. С. 215–222.
20. Як ми пам'ятаємо і проживаємо колективні травми. *Ukrainer*. 2024. URL: <https://www.ukrainer.net/kolektyvni-travmy/>

21. Assmann J. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge University Press, 2011.
22. Bell C. *Peace Agreements and Human Rights*. Oxford University Press, 2000.
23. Byrne S., Irvin, C. L. Economic aid and policy making: Building the peace dividend in Northern Ireland. *Policy & Politics*. 2001. Vol. 29, No. 4. P. 413–429.
24. Cairns E., Darby, J. The conflict in Northern Ireland: Causes, consequences, and controls // *American Psychologist*. 1998. Vol. 53, No. 7. P. 754–760.
25. Coulter C., Gilmartin, N., & Hayward, K. *Northern Ireland A generation after Good Friday: Lost futures and new horizons in the 'long peace'*. Manchester: Manchester University Press, 2021. 304 p.
26. Cochrane F. *Northern Ireland: The Reluctant Peace*. Yale University Press, 2013. 368 p.
27. Dawson G. *Making Peace with the Past? Memory, Trauma and the Irish Troubles*. Manchester University Press, 2007.
28. Drong L. Doing Justice to the Troubles: Imaginary Reconciliations and Restorative Memory in Post-Agreement Northern Ireland // *Przegląd Kulturoznawczy*. 2018. №. 3. P. 321–336.
29. Gormley-Heenan C. From Conflict to Peace: Northern Ireland's Journey // *Conflict Studies Review*. 2023. Vol. 12, No. 3. P. 45–62.
30. Graham B. The Meaning of Northern Ireland // In: Bartley B., Kitchin R. (Eds.). *Understanding Contemporary Ireland*. London: Pluto Press, 2007. P. 221–231.
31. Graham B., Whelan, Y. The Legacies of the Dead: Commemorating the Troubles in Northern Ireland // *Environment and Planning D: Society and Space*. 2007. Vol. 25, No. 3. P. 476–495.
32. Gilliland A. Memory Politics and Reconciliation in the Wake of Ethnic Conflict: A Northern Irish Example // *Journal of the Society of Archivists*. 2015. Vol. 36, No. 1. P. 62–77.

33. Grant A. A Lens Over Conflicted Memory: Surveying 'Troubles' Commemoration in Northern Ireland // *Irish Political Studies*. 2015. Vol. 30, No. 2. – P. 177–198.
34. Halbwachs M. *On Collective Memory*. University of Chicago Press, 1992.
35. Hayes M., & McAllister, I. *Conflict to Peace: Politics and Society in Northern Ireland Over Half a Century*. Manchester: Manchester University Press, 2020. 320 p.
36. Hennessey T. *The Belfast Agreement: A Practical Legal Analysis*. Manchester University Press, 2001. 256 p.
37. Hopkins S. *The Politics of Memoir and the Northern Ireland Conflict*. Liverpool University Press, 2013. 272 p.
38. Huyssen, A. *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford University Press. 2003.
39. Knox C., Quirk, P. *Peace Building in Northern Ireland, Israel and South Africa: Transition, Transformation and Reconciliation*. London: Macmillan Press, 2000. 272 p.
40. Knox C. Peace building in Northern Ireland: A role for civil society // *Social Policy and Society*. 2010. Vol. 9, No. 1. P. 9–20.
41. Knox C. Peace building in Northern Ireland: A role for civil society // *Social Policy and Society*. 2010. Vol. 9, No. 1. P. 9–20.
42. Lundy, P. The Politics of Memory in Post-Conflict Northern Ireland // *Peace Review*. 2001. Vol. 13, No. 1. P. 27–33.
43. *Memory and Power in Post-War Europe* / ред. Jan-Werner Müller. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 300 c.
44. Memory Politics in Divided Societies: Northern Ireland Case Study // *Journal of Political Studies*. 2024. Vol. 14, No. 2. P. 78–92.
45. Mitchell, C. The religious content of ethnic identities // *Sociology*. 2006. – Vol. 40, No. 6. P. 1135–1152.
46. McBride, I. Memory and National Identity: Comparative Perspectives. *Irish Historical Studies*, 2012, vol. 36, no. 142, pp. 165–179.

47. McDowell, S. *Commemoration as Conflict: Space, Memory and Identity in Peace Processes*. Palgrave Macmillan, 2017.
48. McDowell, S. Commemorating Dead 'Men': Gendering the Past and Present in Post-Conflict Northern Ireland // *Gender, Place & Culture*. 2007. Vol. 14, No. 4. P. 335–354.
49. McQuaid, S. D. Parading Memory and Re-member-ing Conflict: Collective Memory in Transition in Northern Ireland // *International Journal of Politics, Culture, and Society*. 2015. Vol. 28, No. 1. P. 67–82.
50. Morrow, D. Conflict, Memory and Reconciliation in Northern Ireland. *Journal of Peace Research*, 2019, vol. 46, no. 3, pp. 331–345.
51. Moloney, E. *Voices from the Grave: Two Men's War in Ireland*. New York: PublicAffairs, 2010. 416 p.
52. McGrattan, C. *Memory, Politics and Identity: Haunted by History*. Palgrave Macmillan. 2013.
53. McKittrick, D., & McVea, D. *Making Sense of the Troubles: A History of the Northern Ireland Conflict*. London: Penguin Books, 2001. 368 p.
54. Ni Aolain, F. *The politics of force: Conflict management and state violence in Northern Ireland*. – Belfast: Blackstaff Press, 2000. 256 p.
55. O'Leary, B. *A Treatise on Northern Ireland*. Vol. 3. Oxford: Oxford University Press, 2019. 448 p.
56. Pinkerton, P. Resisting Memory: The Politics of Memorialisation in Post-conflict Northern Ireland // *The British Journal of Politics & International Relations*. 2012. Vol. 14, No. 1. P. 131–152.
57. Rolston, B. (2010). *Drawing Support: Murals in the North of Ireland*. Beyond the Pale Publications.
58. Rolston, B. *Drawing Support: Murals in the North of Ireland*. Belfast: Beyond the Pale Publications, 2010. 200 p.

59. Rolston, B. Re-Imagining Murals in Post-Conflict Northern Ireland // *Visual Culture in Britain*. 2012. Vol. 13, No. 3. P. 365–383.
60. Ruohomäki, J. Memory politics and the use of history: Finnish-speaking minorities in Sweden and Norway // *Journal of Baltic Studies*. 2019. Vol. 50, No. 1. P. 77–93.
61. Ruane, J. Colonialism and the Interpretation of Irish Historical Development // *Approaching the past: historical anthropology through Irish case studies* / ed. by Marilyn Silverman, P. H. Gulliver. – New York: Columbia University Press, 1992. 428 p.
62. Ruohomäki, J. Memory politics and the use of history: Finnish-speaking minorities in Sweden and Norway // *Journal of Baltic Studies*. 2019. Vol. No. 1. P. 77–93.
63. Santino, J. Signs of war and peace: Social conflict and the use of public symbols in Northern Ireland. – New York: Palgrave, 2001. 228 p.
64. Smyth J. Remembering the Troubles: Contesting the Recent Past in Northern Ireland. University of Notre Dame Press, 2017. 240 p.
65. *The Collective Memory Reader* / ред. Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi, Daniel Levy. – New York: Oxford University Press, 2011. 497 c.
66. Viggiani, E. Talking Stones: The Politics of Memorialization in Post-Conflict Northern Ireland. New York: Berghahn Books, 2014. 256 p.
67. Walker, G. A History of the Ulster Unionist Party: Protest, Pragmatism and Pessimism. Manchester: Manchester University Press, 2004. 272 p.
68. Walker, B. The Northern Ireland Conflict and Its Memory: A Long Perspective // *Modern History Review*. 2014. Vol. 26, No. 4. P. 25–28.
69. Wilson, R. The Northern Ireland experience of conflict and agreement: A model for export? – Manchester: Manchester University Press, 2003. 300 p.
70. Wolffe, J. Religion in history: Conflict, conversion and coexistence. Manchester: Manchester University Press, 2002. 256 p.

Резюме

У дипломній роботі подано результати наукового дослідження, присвяченого формуванню та еволюції політик пам'яті у Північній Ірландії в період 1998–2024 років. Цей часовий проміжок починається з підписання Белфастської угоди (також відомої як «Угода Страсної п'ятниці») і продовжується до сьогодення.

У межах роботи проаналізовано, як пам'ять про конфлікт, відомий як "The Troubles", стала об'єктом політичних стратегій, суспільних дебатів, символічного суперництва та інструментом для побудови ідентичностей у постконфліктному суспільстві. Джерельну базу дослідження складають наукові роботи, що вивчали текст та сутність Белфастської угоди, юридичні акти, офіційні звіти, цифрові архіви пам'яті, медійні матеріали, а також візуальні джерела на кшталт меморіальних муралів, монументів та пам'ятних інсталяцій. Використано праці провідних дослідників у галузі колективної пам'яті, серед яких роботи J. Assmann, G. Dawson, C. McGrattan, B. Rolston та інші.

Перший розділ роботи зосереджений на теоретичних підходах до вивчення політик пам'яті. У ньому розкрито поняття колективної пам'яті й комеморації, а також охарактеризовано історичні передумови політичного використання пам'яті у контексті Північної Ірландії. Значну увагу приділено ролі державних інституцій і громадянського суспільства у формуванні різних моделей пам'яті. Другий розділ присвячений аналізу практичної реалізації політик пам'яті після підписання Белфастської угоди. У ньому висвітлено ключові етапи розвитку політики пам'яті: від символічного поділу пам'ятей у перші роки постконфліктного періоду до процесів її інституціоналізації та формування державної політики у сфері історичної спадщини. Особливий акцент зроблено на візуальних формах комеморації (мурали, меморіали), громадських, міжнародних та державних ініціативах різного рівня, а також на нових викликах сучасності, таких як цифровізація пам'яті, вплив пандемії COVID-19 і наслідки Брекзиту. У третьому розділі досліджується вплив політик пам'яті на соціальну стабільність у регіоні. Вивчено, наскільки ці політики сприяють примиренню або натомість укріплюють суспільні розмежування. Розділ завершується оцінкою ефективності існуючих моделей пам'яті та пропозиціями щодо напрямків їхнього вдосконалення, які

могли б сприяти сталому розвитку постконфліктної ідентичності. В ході дослідження автор дійшов висновку, що політики пам'яті в Північній Ірландії функціонують у межах декількох паралельних і часто суперечливих наративів. З одного боку, вони сприяють збереженню колективного травматичного досвіду, а з іншого – слугують основою для діалогу та можливого примирення. Відсутність єдиної національної стратегії у сфері пам'яті спричиняє фрагментацію підходів, проте залучення громадянського суспільства, митців, освітян та цифрових платформ створює потенціал для трансформації пам'яті від конфліктної до багатоголосії. Водночас ключовими викликами залишаються політизація минулого, конкурентна боротьба за символи та брак загальнонаціонального консенсусу.

Ключові слова: політика пам'яті, Північна Ірландія, Белфастська угода, постконфліктне суспільство, мурали, примирення.

SUMMARY

The thesis presents the results of a scholarly investigation into the formation and evolution of memory politics in Northern Ireland during the period 1998–2024. This timeframe begins with the signing of the Belfast Agreement (also known as the Good Friday Agreement) and extends to the present day.

The study analyzes how the memory of the conflict known as "The Troubles" has become a subject of political strategies, public debate, symbolic rivalry, and an instrument for identity construction in a post-conflict society. The source base of the research includes academic works that explore the content and significance of the Belfast Agreement, legal acts, official reports, digital memory archives, media materials, and visual sources such as commemorative murals, monuments, and memorial installations. The research draws on the works of leading scholars in the field of collective memory, including J. Assmann, G. Dawson, C. McGrattan, B. Rolston, among others.

The first chapter focuses on theoretical approaches to the study of memory politics. It outlines the concepts of collective memory and commemoration and examines the historical prerequisites for the political use of memory in the context of Northern Ireland. Considerable attention is paid to the role of state institutions and civil society

in shaping various memory models. The second chapter analyzes the practical implementation of memory politics following the Belfast Agreement. It traces key stages in the development of memory policy — from symbolic division in the early post-conflict years to its institutionalization and the formation of official historical heritage policy. Special attention is given to visual forms of commemoration (murals, memorials), local, state, and international initiatives, and the contemporary challenges of memory digitalization, the impact of the COVID-19 pandemic, and the consequences of Brexit.

The third chapter explores the influence of memory politics on regional social stability. It assesses whether these policies contribute to reconciliation or reinforce societal divisions. The chapter concludes with an evaluation of the effectiveness of current memory models and offers suggestions for their improvement, aimed at promoting sustainable post-conflict identity development.

The author concludes that memory politics in Northern Ireland operate within multiple, often conflicting, parallel narratives. On the one hand, these politics preserve the collective traumatic experience; on the other, they offer a platform for dialogue and potential reconciliation. The absence of a unified national memory strategy has led to fragmented approaches. However, the active involvement of civil society, artists, educators, and digital platforms holds the potential to transform memory from conflictual to polyphonic. At the same time, the main challenges remain the politicization of the past, symbolic competition, and the lack of a national consensus.

Keywords: memory politics, Northern Ireland, Belfast Agreement, post-conflict society, murals, reconciliation.

ДОДАТКИ

Додаток 1

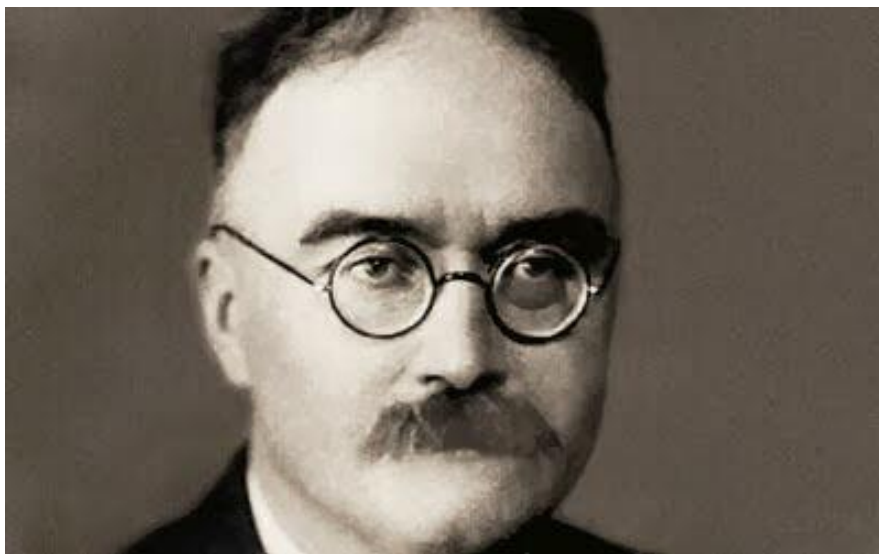

Рис. 1.1 Моріс Гальбвакс

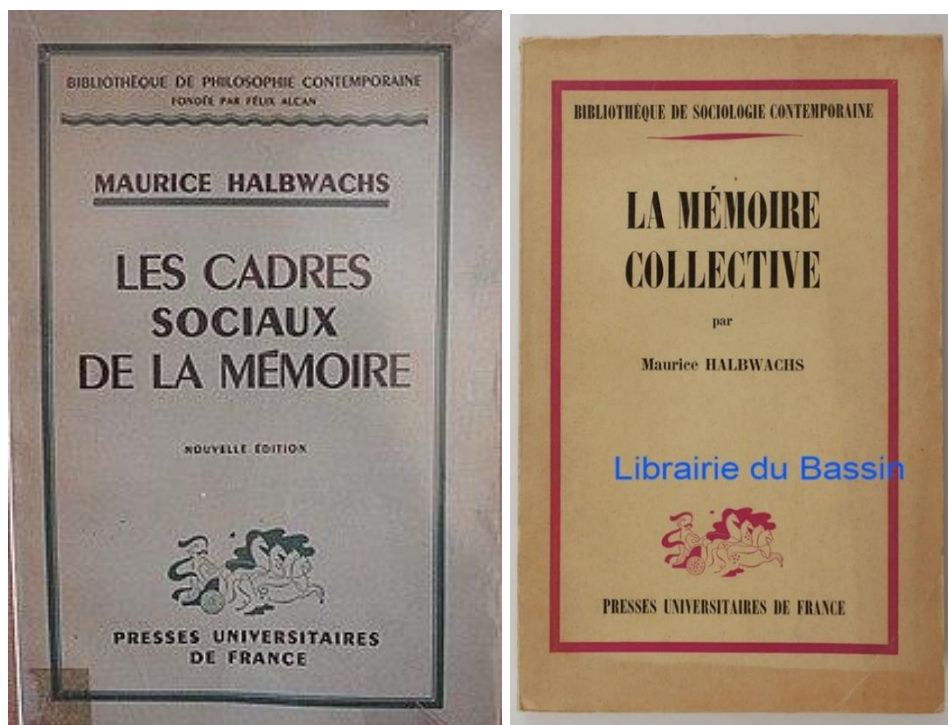

Рис. 1.2 Видатні праці Моріса Гальбвакса

Додаток 2

Рис. 1.3 Підписана Белфастська угода 1998 року

Рис. 1.4 Логотип партії « Sinn Féin»

Рис. 1.5 Логотип партії DUP

Рис. 1.6 Громадська організація «WAVE Trauma Centre»

Рис. 1.7 Архівний проєкт "CAIN" (Conflict Archive on the Internet)

Рис. 2.1 Меморіальний парк Garden of Remembrance у Белфасті

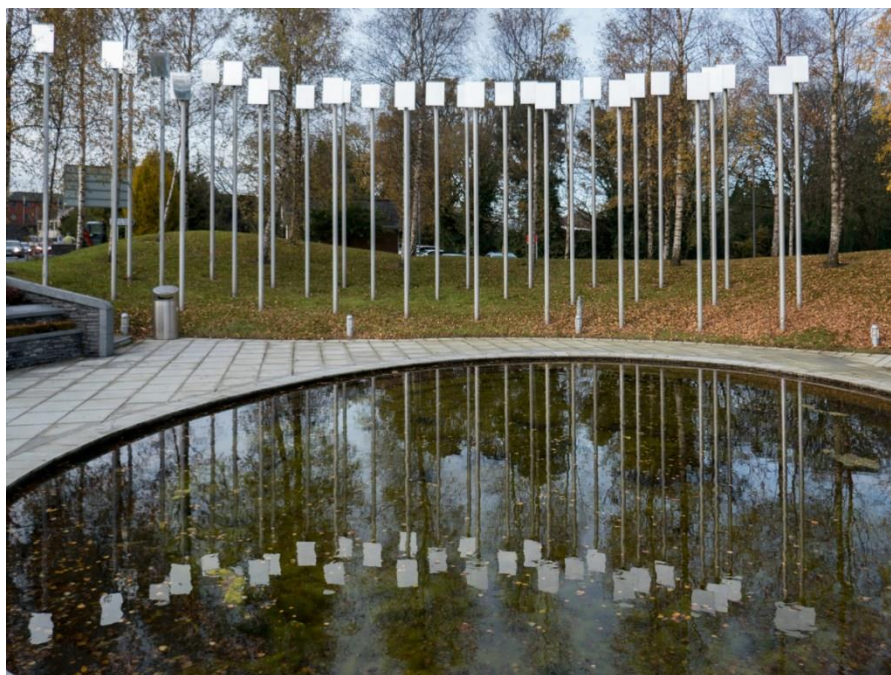

Рис. 2.2 Shared Future Memorial

